ژبنی څیړنې

مؤلف :

پوهندوی نوراحمد شاکر

Ketabton.com

۱۳۵۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه کتاب دوز مې مجلې د ۱۳۵۰ کال دلو مړۍ
او دوهمې ګڼې په بدل کې چاپ شوی دی .

د کتاب د بین المللي کال په مناسبت

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبنی څیړنې

مؤلف :

پوهندوی نوراحمد شاکر

۱۳۵۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

مضمون	مخ
لومړۍ خبري	١
ژبپوهنه او دهغې څانګې	۵
ژبه او لیک	۶
دانسان صوتي غړي	٨
دآوازونو وتونځي	١٠
دآوازونو ډولونه	١٣
فونیتیکس او فونیمیکس	٢۵
فونیم	٢٨
مورفیم	٣١
مورفوفونیمیکي بدلون او دهغه ډولونه	٣۶
دیوې ژبې د مورفیمونو د معلومولو او بېلولو لارې	۴١
لهجوي اطلس	۵۶
دلهجوي اطلس اصطلاحات	۶٧
یادونه	٧٠
مأخذونه	٧٢

لومړۍ خبرې

په اوسنۍ نړۍ کې د ژبې پوهان په دې عقيده دي چه که سړی وغواړي چه يوه ژبه په داسې توګه تدريس کړي چه شاګرد په لږ وخت کې هغه ژبه زده کړي نو اړينه ده چه دهغه تر تدريس، هم د شاګرد د مورنۍ ژبې او هم دهغې ژبې چه شاګرد يې زده کول غواړي فونيمي او مورفيمي تجزيه وسي او د دغو دواړو ژبو ساختمان او جوړښت او نور خصوصيات په صحيح ډول سره ښکاره سي، وروسته د دغو دواړو ژبو د ساختمان د مقايسې او پرتلې له مخې د هغوی د ساختمان توپيرونه معلوم سي.

دا ځکه چه هر کله چه سړی کومه ژبه زده کوي، ځکه چه دی د خپلې ژبې له ساختمان سره له کوچنيوالي څخه عادت لري نو که څه هم دی به دې ولوهيږي چه د ده مورنۍ ژبه او دا بله ژبه د جوړښت له مخې توپير سره لري خو بيا هم د خپل عادت له مخې هغه مطالب چه په نوې ژبه کې يې اداکوي د خپلې ژبې د جوړښت له مخې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترتیبوي . او ترڅو چه د ژبې شاګرد و دغو توپیرونو ته متوجه نسي او په دغه برخه کې ښه مشق او تمرین ونکړي ، د نوې ژبې د استعمالولو په وخت کې په دغو برخو کې تل له غلطیو او اشتباه ګانو سره مخامخ کیږي .

د بېلو بېلو ژبو ویونکي د یوې بلې ژبې په زده کړه کې بېل بېل مشکلات لري . که یو انګریزي ژبی او یو دري ژبی وغواړي چه پښتو زده کړي ، د دوی مشکلات سره یو شی ندي . د مثال په توګه د پښتو د دې دوو جملو (زه ډوډۍ خورم ، ما ډوډۍ وخوړه) په زده کړه کې پرته له فونیمي مشکلاتو څخه انګریزي ژبی دوه مشکله لري : یو دا چه دده په ژبه کې فعل د نومو او جملو په پای کې نه راځي ، بل دا چه په انګریزي کې د واحد متکلم له پاره په فاعلي حالت کې یوازې یو ضمیر (I) موجود دی . مګر په پښتو کې دوه ضمیرونه (زه ، ما) استعمالیږي او دغه هر ضمیر د استعمال ځانګړي او مشخص ځایونه لري . نو ښایي چه دا هرومرو ده ته ورزده سي چه په پښتو کې فعل په کوم ځای کې راځي او په کوم ځای کې (زه) ووایي او په کوم ځای کې (ما) . دري ژبی بیا د فعل په برخه کې دومره مشکلات نلري خو د نومو او ضمیرونو په برخه کې هغه مشکلات چه انګریزي ژبی یې لري دري ژبی یې هم لري . دغه رنګه د (دا زما کور دی) په برخه کې انګریزي ژبی د (زما کور) په برخه کې څه مشکل نلري . ځکه چه دی په خپله ژبه کې هم لومړی (زما) او بیا (کور) استعمالوي (my home)، خو دري ژبی د مشکل سره مخامخ کیږي ، ځکه چه دی په دري ژبه کې لومړی (کور) او بیا (زما) وایي (خانهٔ من) .

دغه رنګه ځکه چه د ټولو ژبو ټول آوازونه سره یو شی ندي نو په دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

برخه کي هم د ژبې زده کوونکي ممکن مشکلات ولري . دا مشکلات هم اکثره پوښلي نوي . د مثال په توګه د (ختکې) په کلمه کي انګریزي ژبې د (خ) او دري ژبې د (ټ) د تلفظ په برخه کي له مشکل سره مخامخ کیږي .

د ژبې په زده کړه کي د ژبې د بېلو بېلو لهجو د توپیر ځخه هم ستړګي نسبي پیښید لای . که یوه ژبه څو لهجې ولري نو دهغې ژبې د زده کړي په لومړي سر کي ښایي چه له نوموړو لهجو ځخه یوازي یوه لهجه انتخاب او هغه تدریس سي .

که د ژبې شاګرد وغواړي چه د یوې ژبې ټولي لهجې زده کاندي نو بېه لازداده چه دی لومړي یوه لهجه ښه زده کړي او وروسته بیا د هغې لهجې په شمول د نوموړي ژبې د ټولو لهجو توپیرونه مطالعه او زده کړي او وروسته نو په هره لهجه چه خبري کوي د نوموړو توپیرونو رعایت وکړي .

له نوموړي بیان ځخه مطلب دادی چه د نړۍ ژبې د داخلي ساختمان او جوړښت له مخې کټ مټ یوشی ندي او یوله بله توپیر سره لري . هرکله چه کومه ژبه وکوم ځای ته تدریس کیږي که د هغه ځای مخصوص مشکلات چه د نوموړي ژبې په زده کړه کي یې لري په نظر کي ونیول سي نو د ژبې شاګرد کولای سي چه پر نوموړو مشکلاتو باندي په لږ وخت کي بریالی سي او په لږ وخت کي په صحیح ډول سره نوې ژبه زده کړي .

ځنګه چه د مخه مو هم وویل د ژبې د شاګرد مشکلات هغه وخت ځرګندیدلای سي چه د شاګرد د ژبې ساختمان او د هغې ژبې جوړښت چه شاګرد یې زده کول غواړي په علمي ډول سره تجزیه او تحلیل سي . د هغوی د آوازونو ډولونه، مورفیمونه او د مورفیمونو ترکیب او د کلام د اجزاوو ترتیب او داسي نور خصوصیتونه

په صحیح ډول سره معلومه سي ، وروسته د مقایسې او پرتلې له مخې د نوموړو دواړو ژبو توپیرونه (چه د دغو توپیرونو مجموعه په حقیقت کي د هغو مشکلاتو یوه مجموعه ده چه د ژبې زده کوونکي ته د ژبې د زده کړې په وخت کي ور پېښیږي) ښکاره سي.

په دې رساله کي د ژبې د ساختمان او جوړښت د سپړلو په باره کي ځیني مقدماتي یادوني سوي دي او زیار ایستل سوی دی چه د ژبپوهني علاقه مندانو ته د ژبې د آوازونو او فونیمونو او هغوی په فونیمیکي الفبا سره د لیکلو ، د مورفیمونو د معلومولو او د هغوی د ډولونو او بدلونونو په باره کي څه معلومات وړاندي سي او دغه رنګه د یوې ژبې د بېلو بېلو لهجو د څېړلو او د هغوی د ثبتولو لارې چه د ژبې د ساختمان او جوړښت د معلومولو په برخه کي ډېر اهمیت لري په لنډ ډول وښوولي سي او په دې توګه هغوی ته په دې باره کي د نورې زیاتي او بشپړې مطالعې له پاره زمینه برابره سي .

نور احمد شاکر

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبپوهنه او د هغې څانګې

ژبپوهنه وهغه علم ته وايي چه د هغه په ذريعه د ژبې داخلي ساختمان او جوړښت ترڅېړنې لاندې نيول کېږي او مهمې څانګې يې دادي: تشريحي ژبپوهنه، تاريخي ژبپوهنه او مقايسوي ژبپوهنه.

تشريحي ژبپوهنه (descriptive linguistics) د ژبپوهنې هغه اساسي او مهمه څانګه ده چه په هغه کې يوه ژبه بېله دې چه تاريخي بدلون او تحول يې په نظر کې ونيول شي په يوه ټاکلي او معين وخت کې مطالعه کېږي. په تاريخي ژبپوهنه (historical lin-guistics) کې د ژبې هغه تاريخي تحول او بدلون ترغور او څېړنې لاندې نيول کېږي چه په بېلو بېلو دورو کې ورپېښ شوى وي. په مقايسوي ژبپوهنه (comparative lin-guistics) کې څوښيي چه له يوې کورنۍ څخه وي يا د ژبو څو کورنۍ په مقايسوي ډول ترغور لاندې نيولې کېږي او يوله بله سره پرتله کېږي څو چه د دوى ترمنځ نږدېوالى

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوارېکې څرګند سي .

په تاریخي ژبپوهنه کې دیوې ژبې مواد چه په دوو یا زیاتو دورو کې د دتشریحي ژبپوهنې له مخې تهیه سوي او څېړل سوي وي مطالعه کېږي. په مقایسوي ژبپوهنه کې د دوو یا زیاتو ژبو یا لهجو هغه مواد چه د تشریحي ژبپوهنې له خوا راغونډ سوي او څېړل سوي وي ترغور لاندې نیول کېږي او د هغوی ورته والی معلومېږي. نو ددې له امله د تاریخي او مقایسوي ژبپوهنې پوهان او محققین د تشریحي ژبپوهنې په محققینو پسې ځي او هغه مواد مطالعه کوي چه د تشریحي ژبپوهنې د پوهانو له خوا تهیه سوي او څېړل سوي وي . مګر د تشریحي ژبپوهنې پوهانو او محققینو ته د تحقیق په وخت کې د تاریخي او مقایسوي ژبپوهنې د محققینو مواد په سنه نه ورځي .

ژبه او لیک

ژبه هغه آوازونه دي چه انسانان یې د خپلو افکارو او خیالاتو د څرګندولو په غرض تر یو خاص نظم او سیستم لاندې د صوتي غړو په واسطه له خولې څخه راباسي او په دې توګه په خپلو منځونو کې یوله بله سره رابطه پیدا کوي ، لیک هغه سیمبولونه او علامې دي چه د هغوی په واسطه انسانان یوله بله خپل افکار او خیالات اظهاروي . لیک په عمومي ډول پر دوو برخو باندې وېشل کېږي : یو تصویري لیک او بل الفبايي لیک . په تصویري لیک کې انسانان خپل فکرونه د تصویرونو او شکلونو په واسطه څرګندوي او د آوازونو سره کومه رابطه نلري . اما په الفبايي لیک کې د هغو آوازونو له پاره چه په خبرو اترو کې

استعمالېږي سیمبولونه راوړل کېږي او ددغه سیمبولونو مجموعه چه دیوې ژبې ـ ټول آوازونه وښیي دژبې الفبا بلله کېږي .

ژبه او لیک که څه هم یوله بله سره نږدې رابطه لري خو بیا هم ژبه بېل شی ده او لیک بېل شی دی او باید دا دواړه سره ګډ نسي . یوژبپوهاند دژبې او لیک تر منځ په سنه توګه توپیر کولای سي ، خو هغه کسان چه په دې باره کې پېغور نوي کړي ژبه او لیک دواړه یو شی بولي ، حتی کله کله ځیني خلک لیک اساس بولي او په همدې اساس دژبې قضاوت کوي حال دا چه اساس ژبه ده او دلیک قضاوت باید دژبې پر اساس وسي . همدغسې اشتباه ګانې کله کله دګرامر او ژبې تر منځ هم واقع کېږي . یوژبپوهاند هر کله چه دژبې ګرامر لیکي هیڅ کله دمورنۍ ژبې وویونکې ته دا نه وایي چه داسې مه وایه داسې و وایه . بلکه ددې پر ځای چه دی دمورنۍ ژبې وښیتن ته هدایت وکړي دی پخپله باید دمورنۍ ژبې له ښیتن څخه هدایت واخلي ، یعنی باید پوښتنه څني وکړي چه تاسي څنګه وایاست ؟ هر ډول چه هغوی ویل دی باید هغه شی کټ مټ په خپله دېتها کې ضبط کړي . دا ځکه چه ګرامر دژبې له مخې لیکل کېږي او ژبه دګرامر له مخې منځ ته نه راځي . یوژبپوهاند هیڅ وخت دا زیار نه باسي چه دژبې ټول مواد هرومرو تر عمومې قواعد و لاندې راولي . ځکه چه دده په نزد دګرامر دپوهانو په اصطلاح دژبې استثناآت هغومره اهمیت لري لکه باقاعده شیان چه ئې لري او استثناآت هم دژبې یوه مهمه برخه تشکیلوي . نو که چیرې دی له هغو څخه سترګې پټې کړي یا یې په بله بڼه سره وښیي په ـ حقیقت کې دی دژبې دیوې مهمې برخې څخه سترګې پټوي او دژبې ددغې برخې پر حقیقي بڼه او ساختمان باندې پرده غوړوي ، او هغه چا ته چه دده دتحقیق له مخې نوموړې ژبه مطالعه کوي نیمګړې معلومات وړاندې کوي .

د انسان صوتي غړي

انسانان يو له بله خپل افکار او مطالب د آوازونو په واسطه اظهاروي . دغه آوازونه چه انسانان يې د صوتي غړو په واسطه له خولې يا پزې او يا خولې او پزې دواړو لارو څخه راباسي د ـ فونيټيکس (Phonetics) او فونيميکس (Phonemics) په واسطه چه د ژبپوهنې دوې مهمې څانګې دي مطالعه کيږي . په ژبپوهنه کې يوازې هغه آوازونه تر څېړنې لاندې نيول کيږي چه په ژبه او خبرواترو کې استعماليږي . دادی اوس به د انسان هغه صوتي غړي چه د خبرواترو په وخت کې د آوازونو په توليدولو کې مهم برخه لري په دې لاندې شکل کې وښيو :

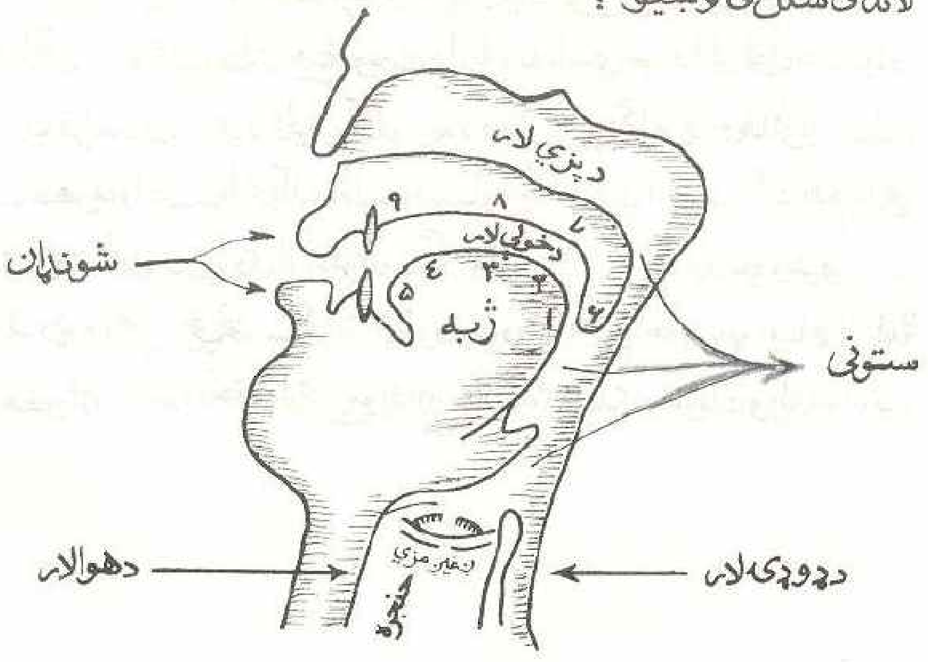

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لاندې شکل کې د انسان صوتي غړي په دې لاندې ډول سره ښودل شوي دي :

۱ـ ژبه : ژبه په پنځو برخو باندې وېشل شوې ده : ۱ـ ريښه (root) ۲ـ وروستۍ برخه (dorsum) ۳ـ منځنۍ برخه (Center) ٤ـ د مخنۍ برخه (blade) ۵ـ د ژبې سر (tip).

۲ـ د خولې لوړه برخه : ۶ـ ژبۍ (uvula) ۷ـ نرم تالو (velum) ۸ـ زيږ تالو (dome)

۹ـ اوربل (Alveolar ridge).

۳ـ غاښونه او شونډې

٤ـ ستونی (pharynx) چه دوې لارې لري : يوه د خولې او بله د پزې . که نرم تالو پورتې خواته وخوځېږي نو د پزې لار وتړله شي . او که ژبه د نرم تالو خواته وخوځېږي د خولې لار وتړله سي .

۵ـ د غږ مزي (Vocal cords). د تنفسي نل په لوړه برخه کې موقعيت لري او د نريو تار وشخه تشکيل سوي دي . د آواز د ادا کېدلو په وخت کې هوا د حنجرې (larynx) له خاليگاه څخه د غږ مزو تر منځ تېرېږي . که د هوا د تېرېدلو په وخت کې د غږ مزي بېخي سره نږدې وي نو د هوا جريان يې رپوي او کوم آوازچه په دغه وخت کې توليدېږي د غږ لرونکی آواز (Voiced sound) يې بولي لکه د (ب) يا (د) آواز .

او که د غږ مزي له سره ليرې وي د هوا جريان يې نسي رپولای او په دغه وخت کې بې غږه آواز (Voiceless sound) توليدېږي لکه د (پ) يا (ت) آواز . دغه سبب دی چه د غږ مزي په صوتي غړو کې ډېر اهميت لري .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د آوازونو وتونځي

(Position of articulation)

د انسان صوتي غړي د خولې په خواکې پر دوو برخو ویشل کیږي : ښوروېدونکي او نه ښوروېدونکي . ښوروېدونکي صوتي غړي (Articulators) هغه صوتي غړي دي چه د آوازونو د اداکولو په وخت کې په حرکت کې وي او هغه دا دي : د ژبې وروستۍ ، منځنۍ او مخنۍ برخه ، د ژبې سر او لاندې شونډه . او نه ښوروېدونکي صوتي غړي چه ـــــ (Point of articulation) یې بولي هغه صوتي غړي دي چه د آوازونو د اداکولو په وخت کې حرکت نه کوي او ځای پر ځای ولاړ وي . دا صوتي غړي دا دي : نرم تالو ، زیږ تالو ، اوریه ، د لوړو غاښونو بېخونه ، د لوړو غاښونو سرونه او لوړه شونډه .

هرکله چه ښوروېدونکي او نه ښوروېدونکي صوتي غړي سره یوځای سي د آوازونو وتونځی او مخرجونه تشکیلیږي . د مثال په توګه که د ژبې سر او د لوړو غاښونو بېخ سره یوځای سي نو د (ت) یا (د) مخرج تشکیلیږي او که کښته شونډه او لوړه شونډه سره یوځای سي د (ب) یا (پ) وتونځی تشکیلیږي . که لاندنی جدول چه په هغه کې د ځینو آوازونو وتونځي او د هغوی د ولونه ښوول سوي دي په غوږ وګورو په عمومي ډول آوازونه پر درو واساسي او لویو ډلو باندي ویشل سوي دي : انسدادي (stops)، احتکاکي (Fricatives) او طنطنه لرونکي (resonants). اکثره هغه آوازونه چه په ژبه کې استعمالیږي له دغو درو ډلو څخه په یوه ډله کې شاملیږي .

manner of articulation داوازداکولو ډول ↓		position of articulation داوازداکولو ونوځۍ →	bilabial شونډنيز	labiodental شونډي غاښيز	dental غاښيز	alveolar اوربيز	retroflex ځغرګ ژبي	alveopalatal اوري تالويز	palatal زيږ تالويز	velar نرم تالويز	uvular ژبکي پيز	labiovelar شونډيي تالويز	pharyngeal حنګړيز	glottal ستونيز
STOPS انسدادي	Simple ساده	۱- بې ږغه	p	p̪	t̪	t	ṭ		k̯	k	q	k͡p		ʔ
		۲- ږغن	b	b̪	d̪	d	ḍ		g̯	g		g͡b		
	aspirated نفسي	بې ږغه	pʰ			tʰ				kʰ				
		ږغن	bʰ			dʰ				gʰ				
	glottalized ستونيزسوي	بې ږغه	p'			t'				k'				
		ږغن												
	affricated موښتلي	بې ږغه				ȼ		č						
		ږغن				z		ǰ						
	laterally affricated اړخيزموښتلي	بې ږغه				ƛ								
		ږغن				λ								
	Prenasalized غنه سوي	بې ږغه	ᵐp			ⁿt								
		ږغن	ᵐb			ⁿd								
	implosive دننه خواته وازيدونکي	بې ږغه												
		ږغن	ɓ			ɗ								
FRICATIVES احتکاکي	slit هوار	بې ږغه		f	θ					x				h
		ږغن	γ	v	ð					ɣ			ɛç	ɦ
	groove غوچ	بې ږغه				s	ṣ	š						
		ږغن				z	ẓ	ž						
	lateral اړخيز	بې ږغه				ɬ								
		ږغن												
RESONANTS طنطنلرونکي	lateral اړخيز	بې ږغه												
		ږغن				J		ʎ						
	nasal غنه‌يي	بې ږغه	m̥			n̥								
		ږغن	m	ɱ	n̪	n	ɳ	ñ	ŋ̟	ŋ	ŋ̣			
	median منځنی	بې ږغه	w̥					y̥						
		ږغن	w			r		y						
FLAPS پړپيدونکي		بې ږغه												
		ږغن				ř								
TRILLS رېږدېدونکي		بې ږغه				ř̥								
		ږغن				ř				R				

voiced : ۲- ږغن   Voiceless : ۱: بې ږغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

انسدادي آوازونه هغه آوازونه دي چه دادا کولو په وخت کي يې مخرج تپ-
وتړل سي او د هوا جريان بند سي ، خود مخرج دتړلو څخه وروسته دفعتاً مخرج وپرانيستل
سي او په دې توګه يو انسدادي آواز توليد سي . لکه د (ت) يا (پ) آواز . دانسدادي آواز
مهم خاصيت دادی چه د مخرج تړل يې داحتکاکي او تنتنه لرونکو آوازونو په توګه دوام نه
کوي . احتکاکي هغه آوازونه دي چه دهغوی دادا کولو په وخت کي په صوتي وتونځي کي
احتکاک پېښ سي لکه د (س) يا (ز) آوازونه . تنتنه لرونکي آوازونه هغه آوازونه دي چه
دهغوی دادا کولو په وخت کي په صوتي وتونځي کي نه احتکاک پېښيږي او نه دانسدادي
آوازونو په څېر دمخرج تړل او دفعتاً پرانيستل واقع کيږي . بلکه دا هغه آوازونه دي
چه په حنجره (larynx) کي پيدا سوي وي او وروسته د خولې او پزې په واسطه
يو ډول او بل ډول کيږي لکه د (ن) يا (م) آوازونه .

برسېره پر نوموړ و درو لويو ډلو دوه ډوله نور آوازونه هم په ژبو کي
پېښيږي چه يو ډول يې پړپېد ونکي (Flaps) او بل ډول يې رېږديدونکي (trills)
آوازونه نوميږي . پړپېدونکي هغه آوازونه دي چه د ژبې د يوه ډېر چټک حرکت په
واسطه اداکيږي چه کله کله د يوه ډېر لنډ انسدادي آواز سره شباهت لري ، او -
رېږديدونکي آوازونه هغه آوازونه دي چه د ژبې . شونډانو يا ژبې د ډېرو چټکو
حرکاتو په واسطه اداکيږي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د آوازونو ډولونه

آوازونه په عمومي ډول پر دوو برخو وېشل کېږي : کانسوننټونه او واولونه .

کانسوننټ (Consonant) هغه آواز ته وایي چې د هغه د اداکولو په وخت کې د صوتي غړو د تماس له امله د هوا په هغه جریان کې چې د هغه د اداکولو په وخت کې له خولې یا پزې یا د غوډوار ولار و شخه راوزي انسداد ، احتکاک یا کوم بل ډول بندش پېښ سي . لکه د (ب) یا (پ) داداکولو په وخت کې چې د دوو شونډو د تماس له امله د هوا په جریان کې بندش واقع کېږي . یالکه د (چ) یا (ج) داداکولو په وخت کې چې د ژبې او اوري تماس د هوا په جریان کې بندش راولي . که دوه یا زیات کانسوننټونه په یوه سیلاب کې متصل سره راسي او ددوی په منځ کې واول نه وي کلستر (cluster) یې بولي . لکه په پردی کې (پ) او (ر) او په آزموینت کې (ښ) او (ت) .

واول (vowel) هغه آواز ته وایي چې د هغه د اداکولو په وخت کې د صوتي غړو ترمنځ داسي تماس نه پېښېږي چې د هوا په جریان کې انسداد او بندش واقع سي ، خو د ژبې او شونډو د مختلفو حرکاتو له امله د خولې داخلي برخه بېل بېل شکلونه پیداکوي چې په دې توګه واولونه یو له بله څخپل منځ کې توپیر پیداکوي لکه په لاس ، ډېر او سور کې د (ا ، ې ، و) آوازونه .

د پښتو کانسوننټونه او واولونه په لاندې ډول دي :

الف : کانسونینټونه :

ب	b	ځ	dz	ژ	ž	ګ	g
پ	p	خ	x	ږ	ẓ	ل	l
ت	t	د	d	س	s	م	m
ټ	ṭ	ډ	ḍ	ش	š	ن	n
ج	j	ر	r	ښ	ṣ	ڼ	ṇ
چ	č	ړ	ṛ	غ	g	ه	h
څ	ts	ز	z	ک	k		

ځیني عربي کلمې په پښتو کې استعمالیږي . دغه عربي کلمې ځیني داسې عربي آوازونه لري چه په پښتو کې نسته . نوهرکله چه دا عربي آوازونه په پښتو کې تلفظ کیږي په عمومي ډول په هغو پښتو آوازونو سره تبدیلیږي چه دغو عربي آوازونو ته نزدېوالی ولري . لکه ف > پ ، ق > ک یاخ ، ث > س اوداسې نور ....
نوموړي عربي آوازونه دادي :
ث s̱ ، ح ẖ ، ذ ẕ ، ص ṣ ، ض ẓ ، ط ṯ ، ظ z̄ ، ع ʔ ، ف f ، او ق q .

په ځینو ژبو کې ځیني آوازونه دي چه کله کله د کانسونینټ او کله کله د واول په ډول اداکیږي . په پښتو کې دوه آوازونه دي چه کله کله د هجا هسته تشکیلوي او د واول په توګه څرګندیږي ، خو ځیني وخت د هجا هسته نه تشکیلوي او د کانسونینټ په

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډول ادا کیږي. نوموړي دوه آوازونه دادي:

و (W): لکه په (کنډو = Kandáw) او (ولور = Walwár) کې.

ی (Y): لکه په (یخی = yaxáy) او (آګی = agáy) کې.

ب: واولونه Vowels

و (o): لکه په (نور = nor) او (پوړ = por) کې.

ُ (u): لکه په (پل = pul) او (سوړ = Sur) کې.

و (ū): لکه په (نورو = nūru) او (تورو = tūru) کې لوېږي واوونه.(۱)

ي (i): لکه په (ځير = dzir) او (پير = pir) کې.

ي (ī): لکه په (کيږي = Kīẓi) کې لوېږي (ي).(۲)

ې (e): لکه په (ډېر = ḍer) او (شمېر = šmer) کې.

زورکی (ə): لکه په (زړه = zṛə) او (لېوه = lewə) کې.

ا، یا زور (a): لکه په (اړخ = aṛx) او (سر = sar) کې.

آ (ā): لکه په (کار = Kār) او (آس = ās) کې.

دا دی اوس به د پښتو یو متن د کندهار، بل متن د ننګرهار او یو بل متن د پېښور په لهجو د نوموړو سیمبولونو په واسطه د نمونې په توګه ولیکو. د مخه تر دې چه نوموړي متنونه ولیکو باید ووایو چې د خجې (stress) راوړل او نه راوړل او بدلون نه یوازې په پښتو بلکه د نړۍ په ډېرو ژبو کې د کلمو و معنی ته تغییر ورکوي. مثلاً په (پرېوتم او کېنېښستم)

(۱): په نوموړو کلمو کې داسې (و = ū) د کندهار په لهجه کې راځي. (۲) په نوموړې کلمه کې داسې (ی = ī) د کندهار په لهجه کې راځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې که خج پرلومړۍ سیلاب باندې راسي یوه معنی لري او که د پای پرسیلاب باندې راسي بله معنی ورکوي . نو ځکه په لاندې متنونو کې د خج رعایت هم کوو او هغه د یوې داسې علامې (´) په ډول د سیلابونو پر سر باندې ایږدو . دا هم باید وویل سي چه دا متنونه ځکه چې د لیک له مخې لیکل سوي دي نو ممکن په ځینو ځایونو کې د لهجې پوره نماینده ګي ونه کړای سي .

د کندهار لهجه — د ښاغلي بېنوا په قلم

یوازې پښتو

دا لوست په یوازې پښتو لیکم ، چه د بلې ژبې یو توری پکښې نسته . هو کې ! د ژبې ښه والی هم دغه دی چه هره ژبه ښایي د و مره اړ ته وې ، چه د ژبې خښتن هر راز د زړه وینا په خپله ژبه ویلای سي . که څه هم ژبې یو د بله ومرستې ته سره اړې دي او یوازې کومه ژبه بشپړه نه لید له کېږي ، بیا هم ځیني ژبې له خپله ځانه دوند — وینا وې او توري لري چه خښتن یې مړني وي نو په لږ زیار د پردو له اړې څخه وزي.

د عربو ژبه هغه ژبه ده چه د نړۍ د ژوندیو او لویو ژبو څخه بلله کېږي . خو سره له دغه هم ځیني پردي توري پکښې سته چه د دغې ژبې پوهانو راښوولي دي . دغسې هم دا وسنۍ ژوندۍ نړۍ لوړې ژبې لکه انګریزي او فرانسوي یا نورې ژبې پردي لاتیني یا یوناني توري پخپل منځ کښې لري . پا رسو هم یوه خوږه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبه ده چه دا زړه کاله راهیسې د مېړنیو مشرانو ترسیوري لاندي یې روزنه کیږي. خوسره له دې د وند روزني هم ویوازې پارسولیکلو ته بیخ نه لیدل کیږي، او ډېره به ډېر نه وي چه یوازې پارسو ولیکله شي، هر و مرو به وعربي ژبي ته ارشاو کړنه یوه لیکه یا دوې درې لیکې به په زیار ولیکلې سي.

له ښه مرغه زموږ پښتو ژبه ډېره اړته ده. موږ که لږ څه زیار وکاږو، نو په خپله ژبه به هرڅه په یوازې پښتو ولیکو. که څه هم موږ اړندیو چه هرو مرو به یوازې پښتو لیکو. د نړۍ ټولي ژبي یوه د بلي په مرسته بشپړه کیږي، خو بیا هم دا د ژبي ښه والی دی چه یوه ژبه دو ني اړته وي او دومره توري ولري چه د بلي ژبي له اړې څخه و وزي. دا څرګنده ده چه زموږ پښتو ژبه د هرڅه د پاره بېل بېل توري لري او د لویو غرو په لمنو کښې د سپینو پښتنو په ژړو کښې ښخ دي. که څوک پلټنه پسې وکړي، ډېري به وینا وي او ډېر توري به وموهي چه اوس نشته یا موږ ته څرګند نه دي.

د نوموړي مضمون فونیمیکي بڼه

yawā́zi paṣtó

dá lwə́st pə yawā́zi paṣtó likə́m či də bə́li žə́bi yáw ṭórəy pəkṣi nə́stə. hóke! də žə́bi ṣəwā́ləy həm dagā́ [dayu] či hára žə́bə ṣā́yi dúmrə árta wi či də žə́bi tsaṣtán

(c) ketabton.com: The Digital Library

har rāz də zṛə́ waynā́ pə xpā́lə žā́bə wayə́lā́y si. ka tsə ham žā́bi yaw də balə wə mrā́sti tə sara ā́ṛi di aw yawā́zi kuma žā́ba bā́špaṛə ná lidalə kīẓi, byā́ ham dzíni žā́bi lə xpā́lə dzā́na donə waynā́wi aw tū́ri lari či tsaṣtán ye maṛanáy wi, no pə laẓ zyā́r də pradó lə aṛáy tsaxə wā́zi.

də ʔarā́bu žā́bə hā́ga žā́bə də či də naṛay də žwandáyu aw lwáṛu žā́bu tsaxə balā́lə kī́ẓi. xu sará lə daga ham dzíni pradí tū́ri pakṣi stá či də dágí žā́bi pohā́nu rā́ṣowəli di. dagā́si ham də osanáy žwandáy naṛay lwā́ṛi žā́bi lā́kə angrezí aw farā́nsawi yā́ nū́ri žā́bi pradí lā́teni yā́ yonā́ní tū́ri pə xpā́l mā́ndz kṣi lari. pā́ṛsó ham yawa xwaẓá žā́bə də či dā́ zər kā́lə rā́hisi də meṛanā́yu mašarā́nu tər syóri lā́ndi ye rozā́nə kī́ẓi. xu sará lə de dónə rozā́ni ham wə yawā́zi pā́ṛso ʔikā́lu tə bič na lidəl kī́ẓi, aw ḍerə bə draná wi či yawā́zi pā́ṛsó walikalə si. harú marú bə wə ʔarabí žā́bi tə aṛ su aw kə na yawá lika yā́ dwe dre líki bə pə ḍer zyā́r walikəli si.

lə ṣə mā́rgə zmúẓ paṣtó žā́bə ḍerə ā́rtə də. muẓ kə lā́ẓ tsə zyā́r wā́kā́zu, no pə xpā́lə žā́bə bə har tsə pə yawā́zi paṣtó wā́liku. ka tsə ham muẓ aṛ nə yu či harú marú

(c) ketabton.com: The Digital Library

ba yawázi paṣtó likú. da naṛay ṭóli žábi yawa da báli pa — mrasta bašpaṛa Kiẓi, xu byā́ ham dā da žabi ṣawā́lay day či yawa žába dóni árta wi aw dúmra tū́ri wálari či da báli žábi la aṛay tsaxa wawzi. dā tsargánda da či zmúẓ paṣto žaba da har tsa dapā́ra bel bel tū́ri ʔarí aw da lū́yu gró pa ʔamánu Kṣi da spinu paṣtanó pa zṛó Kṣi ṣax di. Ka tsók palaṭána pasi wákṛi, ḍéri waynā́wi aw ḍer tū́ri ba wámumi či os násta yá muẓ ta tsargánd ná di.

د ننګرهار لهجه

د ښاغلي الفت په قــلم

د کوم ځای دی ؟

یوکور یې دلته دی ، بل په کابل کې ، بل په یو بل ځای کې . څه ځمکه په کوهدامن کې لري ، څه په بغلان کې ، څه په یو بل ځای کې . نغدې روپۍ یې په رشوتونو دلته پیدا کړې ، مګر ګټه وړ باندې نوره بانکونه کوي په یو بل ځای کې . تو وایه چه دی د کوم ځای دی ؟

مینه یې له دې خلکو سره نشته ، او د نورو ملکونو خلک ورته ډېر ګران دي . ددې ځای ژبه یې نزده او په پردیو ژبو افتخار کوي . ددې وطن له شعر او موسیقی نه خوند نه اخلي او د خارجي موزیک په صفت مړ یږی نه . مونږ ته په نخوت او نفرت ګوري او د پردیو مستخدمینو په مقابل کې ډېره تواضع کوي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته ووایه چه دی دکوم ځای دی ؟

دی دهیڅ ځای نه دی ، ځکه چه هرځای دده دی او سړی وېړنه هرځای وبلی شي . هو ! داهغه مرغه دی چه څلور فصلونه په څلورو مملکتونوکي تېروي او وطن نه لري . وطن نه پېژني ، دیوه وطن په هواکي نه الوزي او د وطن سرې او تودې نه شي تېرولی .

داهغه عیاش دی چه بې له عیش وراحت نه نورڅه نه پیژني او له وطن سره هیڅ مینه او علاقه نلري .

مونږ هغه کسان ددې وطن بللی شو چه دوطن په کالواو بوټو سره وړکوي او په سختو وبخو کي دوطن په کار ږيږي . که څه هم پوله او بېتي نلري ، او په زړه وکوډلو او جونګړو کي اوسي .

هو ! زما په عقیده دا وطن دهغه چا نه دی چه ددېرو ځمکو قبالې یې اخیستی دي . بلکه دهغه چا دی چه دوطن مینه یې په زړه کي ده او له وطن سره علاقه لري .

د نوموړي مضمون فونیمیکی بڼه

də Kúm dzāy day?

yaw Kor ye dálta day, bal pa Kābul Ke, bal pa yaw bal dzāy Ke. tsə dzmáKa pa Kadāmán Ke larí, tsə pa Baglán Ke, tsá pa yaw bál dzāy Ke. nágde rupáy ye pa rišwatúno dálta paydá

(c) ketabton.com: The Digital Library

Kṛe, mágar gáṭa wərbā́nde nor bānKúna Kawí pa yaw bəl dzā́y Ke. tə wáwāya či day da Kúm dzā́y day?

mína ye lə de xálKo sara nášta, aw də nóro mulKúno xálK wərta ḍer grā́n di. də de dzā́y žəba ye názda aw pə pradáyo žə́bo iftixā́r Kawí. də de watán lə šer aw mosiqí na xwánd nə áxli aw də xāriji mozíK pə sifát maṛézi na. múnẓ tapə naxwát aw nafrát góri aw də pradə́yo mustaxdimíno pə moqābil Ke ḍéra tawāzó Kawí.

tə wáwāya či day də Kum dzā́y day?

day də héts dzā́y nə day, dzáKa či hár dzā́y də də day aw saṛay wərta hardzāyí wayə́lay ši. ho! dā́ haga margá day či tsalór faslúna pə tsalóro mamlaKatúno Ke terawí aw watán nə́lari. watán nə péžani, də yawá watán pə hawā́ Ke nə álwuzi aw də watán saṛé aw tawdé nə́ši terawə́lay.

dā́ hága ayā́š day či bé lə áyš u rāhát na nór tsə nə péžani aw lə watán sara héts mína aw aláqá nə́lari. munẓ haga Kasā́n də dé watán batə́lay šu či də watán pə Kə́ṇo aw búṭo sár warKawí aw pə sə́xto wrádzo Ke də watan pəKā-réẓi, Ka tsá ham púla aw paṭáy nəlari, aw pə zaṛó Kodə́lo aw

(c) ketabton.com: The Digital Library

jongáro ke ósi.

ho! zmā́ pə aqidá dā watán də haqə čā nə day či da déro dzmáko qabālé ye axíste di. bálke də haqə čā day či də watán mína ye pə zrə ke da aw lə watán saraatəqá lari.

دپېښور لهجه :

دسرو تعویذ (۱)

یوه شپه شمروز یوخواجرتي قاتلان دجمیلې په کور ورخطا کړل . ډاکه پرېوته . صابره او جمیله دواړه په کښې مړې شوې . شمروز دخپلې وریرې او دبوړې په مرګ دمکر ډېر ویرا وژړا اوکړه . پولیس خپل تفتیش کښې ډېر په اخلاص سره کار اوکړو ، ولې هیڅ چا هم د ریښتیا وشهادت ته غاړه نه کېښوده . او نتیجه دا شوه چه شمروز په یوڅو ورځو کښې دخپل مشر ورور په خانې کېناستو . خود ناصر په بېچ کېدو یې په زړه کې غټه بوغمه پاتې شوه . په خوا او شا کلو کښې یې ډېر کوشش ورپسې اوکړو ، ولې هیڅ پته یې اونه لګېده . ماشوم ناصر دخپل وطن نه ډېر لرې یو لوی ښار ته اورسېدو . یوه شپه چه ډېر ستړی شو ، نو چرته په یوه باغیچه کښې دیو بینچ دپاسه اوده شو . دا باغیچه دلوی کاروباري تاجر په کور کښې وه . سحر وختې چه دکور مالک سیټ رحمان دسیل دپاره بهر تلو ، نو په باغیچه کښې

---

(۱) : دا مضمون دښاغلي رشید علي دهقان اثر او دښاغلي جهان زیب نیاز پېښوري لهجه ده .

(c) ketabton.com: The Digital Library

یې د خپل کور نه خطا شوې ماشوم او لید و چه لاهغه شان بې غمه اوده پروت وه ، بنګلې ته لاړه او سره د خپل تبره بیرته هغې ځای ته راغلو چرته چه هغه ماشوم لاهغه شان اوده وه .

وایي چه د دې سبتې یو زوی وه چه ډیر ښکلی وه او هم لکه د دې ماشوم وه . دوی ته خپل مړ شوی زوی وریاد شو ، د دواړو په سترګو کښې اوښکې وې . دواړه ساه نیولې د ماشوم په خوا کښې غلي ولاړ وو چه په دې کښې ناصر هم له خوبه بیدار شو . او تراوتر یې کتل او بیا په رتو رتو په ژړا شو .
د سبتې تبر ناصر خپلې سینې ته جخت کړو .
دواړو ژړل ، خو دواړه نه پوهېدل چه د دوی د ژړا وجه څه ده . سبتې رحمان ناصر په غېږه کښې اوچت کړو او سره د خپل تبره کمرې ته لاړل .

د نوموړي مضمون فونیمیکي بڼه

da sró tawiz

yawá špá Šamróz yaw so ujrati qātilān da Jamilé pa kor warxatá kṛəl. ḍāká préwata. sābirá aw Jamilá dwāṛa paké mṛé šwe. Šamróz da xpále wreré aw da buḍé pa márg da məkər ḍér wir aw jaṛá ókṛa. pulis xpəl taftíš ke ḍér pa ixlás sara kār ókṛo. wále hécā kum da

(c) ketabton.com: The Digital Library

rištiáo šahādát ta gāra ná Kexoda. aw natijá dā šwače Šamróz pa yaw só wrádzo Ke da xpə̄l mášər wrór pa xāné Kénāsto. xo da Nāsár pa bač Kedó ye pa zṛə Ke gāṭa bogmá pāte šwá. pa xwā u šā Kálo Ke ye ḍér Košíš wárpase óKṛo, wále hés páta ye onálageda. māšúm Nāsər da xpəl watán na ḍer lāre yaw lwé xār ta órasedo. yawá špá či ḍer stə̄ṛe šo. no čárta pa yawa bāgičá Ke da yaw binč da pāsa odá šo. dā bāgičá da lwé Kārubāri tājir pa Kór Ke wá. sahár waxti če da Kor mālik séṭ Rahmān da sél da pāra bahár tló, no pa bāgiča Ke ye da xpəl Kor na xatā šəwe māšúm ólido, če lā hága šān begáma udə prot o. banglé ta lāṛo aw sará da xpə̄l ṭabára byérta hage zé ta rāglo čárta če haga māšúm lā hága šān udá o.

wāyi če da dé seṭ yaw zwé wo, če ḍér xKúle o aw hum láKa da dé māšúm wo. dwi ta xpə̄l mar šə́we zwé waryād šo, da dwāṛo pa stárgo Ke úxKe we. dwāṛa sāniwāli da māšúm pa xwā Ke gə́li watāṛ wu, če pə de Ke Nāsár húm la xóba bedār šo. awtár awtár ye Katə́l, aw byā pa ráṭo ráṭo pa jaṛā šo. da seṭ ṭabár Nāsər xpale siné ta júxt Kro. dwāṛo jaṛə́l, xo dwāṛa ná poedál če da dwi da jaṛā wája sə da. seṭ

Rahmān Nāsər pa gega ke učát kṛo, aw sará da xpə̄l ṭabára kamré ta lā́ṛəl.

فونيتيكس او فونيميكس

ژبه د هغو آوازونو مجموعه ده چه تر يو خاص نظم او سيستم لاندي په خبرو کي استعماليږي. دا آوازونه په خوله، پزه او ستوني کي اداکيږي او بياله هغوی څخه کلمي او جملي جوړيږي چه په دې توګه انسانان يوله بله د هغوی په واسطه خپل مطالب سره اداکوي. که څوک وغواړي چه يوه داسي ژبه مطالعه کړي چه دده نه وي زده نو دی مجبور دی چه تر ټولو دمخه د هغې ژبې آوازونه مطالعه کړي. دانسان په صوتي غړو کي يو څو محدود غړي دي چه د آوازونو داداکولو په وخت کي ښوريږي او حرکت کوي. که سړی د نوموړو ښوريدونکو صوتي غړو په بېلو بېلو حرکتونو کي مشق او تمرين وکړي او د هغوی د حرکتونو په اجراکولو کي چه د آوازونو داداکولو په وخت کي اجراکيږي پوره مهارت او استعداد پيدا کړي، نو دی کولای سي چه دهري ژبې بېل بېل آوازونه اداکړي. دا ځکه چه د ټولو ژبو آوازونه د دغو ښوريدونکو صوتي غړو د حرکاتو په واسطه چه د نه ښوريدونکو صوتي غړو سره يو ځای کيږي، اداکيږي.

که سړی داسي يو فارمول راوباسي چه د هغه فارمول له مخي د ښوريدونکي صوتي غړي حرکت او د هغه رابطه له نه ښوريدونکي صوتي

(c) ketabton.com: The Digital Library

غږي سره وښوول سي نو سرېږي به وکولای سي چه دیولړ دغسي فارمولونو په واسطه دیوې ژبې آوازونه وښیي . او فونیټیکي الفبا هم په حقیقت کي دد غسي فارمولونو یوه مجموعه ده . د مثال په توګه د "ب" سیمبول دسږو حرکت ښیي چه هوا ورپورتي خواته پوري وهي . دغه هوا هرکله چه له ستوني ځخه وخولې ته راوزي رېخېږمزي رپوي . نوموړي سیمبول (ب) دا هم ښیي چه دهوا دجریان په وخت کي دېزي لار تړلې وي او هوا دخولې له لاري جریان پیداکوي ، خوږشونډانو دیوځای کېدو په واسطه یوځل بندش پیداکوي او وروسته ناڅاپه له خولي ځخه وزي .

له نوموړي بیانه ځخه ځرګندېږي چه هغه آوازونه چه په خبروکې استعمالېږي دهوا دجریان او د صوتي غړو دحرکاتو او دهغوی دیوځای کېدو ځخه پیداکېږي ، چه دا ټول دفونیټیکس (Phonetics) موضوع تشکیلوي .

په فونیټیکس کي آوازونه په دوه ډوله سره مطالعه کېږي :
یو دا چه آوازونه د ښوریدو ونکو صوتي غړو دحرکاتو او ددنه ښوریدو ونکو صوتي غړو سره د هغوی دیوځای کېدو په ترڅ کي مطالعه سي . دفونیټیکس دا برخه آرتیکولیټوري فونیټیکس (Articulatory Phonetics) بولي . بل دا چه آوازونه دآوازونو دامواجوله مخي چه وروسته ترهغه چه د صوتي غړو په واسطه اداشي اوله خولي ځخه راووزي مطالعه سي . دفونیټیکس دابرخه اکوسټیک ـ فونیټیکس (Acoustic phonetics) بلله کېږي .

فونیمیکس د ژبپوهنې هغه برخه ده چه په هغه کي د فونیمونو څخه بحث کیږي . په فونیمیکس کي فونیمونه او د هغوی تجزیه او دسته بندي تر څیړنې لاندې نیول کیږي .

فونیتیکس او فونیمیکس د ژبپوهنې دوې څانګې دي چه په هغوی کي د ژبې آوازونه مطالعه کیږي . نو ددې له امله دوی یو له بله سره نژدې اړیکې لري . مګر څکه چه په فونیتیکس کي د آوازونو یو اړخ او په فونیمیکس کي د آوازونو بل اړخ تر څیړنې لاندې نیول کیږي نو ښایي چه دا دوې څانګې یوله بله بېلې سره وساتلی شي او د هغوی موضوعات یوله بله سره ګډ نه شي .

په فونیتیکس کي آوازونه د صوتي غړو د یو ځای کېدو او د هغوی د حرکاتو له مخې چه د نوموړو آوازونو د تولید په وخت کي اجرا کیږي په ډېر دقیق ډول سره مطالعه کیږي او د هر آواز له پاره یو داسي سیمبول ټاکل کیږي چه یوازې همغه آواز وښیي . دغه سیمبولونه د فونیتیکي الفبا په نامه سره یادیږي . مګر په فونیمیکس کي ممکن یو سیمبول متعدد آوازونه چه ټول د یوه آواز غړي وي وښیي . مثلاً که په کومه ژبه کي یو فونیم څو الوفونه ولري (د فونیم بحث وګورئ) په فونیتیکس کي د نوموړي فونیم هر الوفون د یو بېل سیمبول په واسطه ښوول کیږي . مګر په فونیمیکس کي د نوموړي فونیم د ټولو الوفونو له پاره یوازې یو سیمبول استعمالیږي او دغه فونیمیکي سیمبولونه دي چه د یوې ژبې الفبا تشکیلوي . د مثال په توګه د پند او توپ . پ ګاني چه لومړی (پ) نفسي او وروستی (پ) بې نفسه (پ) ده — (د فونیم بحث وګورئ) د فونیتیکي الفبا له مخې ممکن په دې ډول سره ولیکل شي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پند = pʰand ، توپ = top' . په نوموړو کلموکي چه نوموړي دوې
پ ګاني یو فونیم تشکیلوي او دواړه دیوه فونیم الوفونونه بلل کیږي ، ددې یوه له
پاره بیل بیل سیمبول راغلی دی . مګر د فونیمیکي الفبا له مخې ځکه چه نوموړي دواړې
پ ګانی دیوه فونیم غړي دي او یو فونیم تشکیلوي نو ئوازې دیوه سیمبول (P)
په واسطه ټول الوفونونه ښوول کیږي او نوموړي کلمې په دې توګه لیکلی کیږي:
پند = pand ، توپ top.

فونیم (phoneme)

که د ژبې آوازونه په ډېر دقیق ډول ترغور لاندې ونیسو ، له داسې آوازونو
سره مخامخ کیږو چه هغه یو آواز په بېلو بېلو ځایونو کي په بېلو بېلو ډولونو سره ادا
کیږي . د مثال په توګه د (پ) آواز د (پند) یا (پل) په کلموکي دغسي نه
اداکیږي لکه د (توپ) یا (چپ) په کلموکي . ځکه چه دلومړیو دوو کلمو د (پ) د
اداکولو په وخت کي له (پ) سره یوځه هوا په شدت سره را وځي او په دې ډول یو
نفسي آواز (aspirated sound) ځني جوړیږي . مګر د وروستنیو دوو کلمو
د (پ) داداکولو په وخت کي د هوا جریان په دوني شدت سره نه راوزي چه یو
نفسي آواز ځني جوړ سي . دا حقیقت به هلته په ښه ډول ښکاره سي چه
دیوه کاغذ پاڼه وخولې ته نږدې ونیسو یو ځل لومړی دوې کلمې (پند او پل) او
بیا دوهمي دوې کلمې (توپ او چپ) تلفظ کړو . په دې توګه به ښکاره سي چه د -

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړیو کلمو د (پ) دادا کولو په وخت کې د کاغذ پاڼه د هوا د جریان څخه ځکه چه شدت لري متأثره کیږي ، اوښوریږي . مګر د وروستنیو کلمو د (پ) د اداکولو په وخت کې ځکه چه د هوا جریان بندیږي نو کاغذ هم نه متاثره کیږي او نه یې سیې ښوروړلای . دغه رنګه (د) یوانسد ادي ږغن آواز دی چه د هغه د اداکولو په وخت کې ږغیزمزي رپیږي او د دغه آواز د ږغنتوب سبب ګرځي . مګر په داسې کلمو کې لکه (دود) یا (درد) لومړي دالونه چه د دغو کلمو په سر کې راغلي دي هماغسې نه اداکیږي لکه د نوموړو کلمو وروستني دالونه . یعنې لومړي دالونه ډېر ږغن (voiced) دی او وروستنی دالونه لږ ږغن دي . په انګریزي کی (S) چه د ځینو مفردو نومونو په پای کې راسي جمع ځنې جوړیږي مګر تلفظ یې یو ډول ندی . د مثال په توګه (S) په داسې کلمو کې لکه : (books) یا (lips) په (س) سره اداکیږي ، خو په داسې کلمو کې لکه (eggs) یا (hands) په (ز) سره تلفظ کیږي .

د پښتو د لومړي مثاله څخه څرګندیږي چه که په پښتو ژبه کې (پ) د کلمې په سر کې راسي او حرکت ولري (وروسته یې واول راغلی وي) نفسي آواز ځني جوړیږي او که په پای کې راسي بې نفسه آواز ځني جوړیږي . دغه رنګه د پښتوله دوهم مثال څخه څرګندیږي چه که دال د کلمې په سر کې تر واول د مخه راسي ږغنتوب یې ډېر وي او که په پای کې راسي ږغنتوب یې لږ وي . او د انګریزي ژبي په مثال کې د books او lips په کلمو کې ځکه چه (S) په بې ږغه آوازونو (K او P) پسې راغلی دی نو

بې زغه (voiceless) یعنې په (س) سره تلفظ کیږي او د hands او eggs په کلمو کې ځکه چه (S) په زغنو آوازونو (d او g) پسې راغلی دی نو زغن یعنې په (ز) سره تلفظ کیږي[1].

له پورتنی بیانه څخه یو بل ټکی هم څرګندیږي ،

هغه دا چه آوازونه په یوه ژبه کې کله کله د موقعیت له امله توپیر پیدا کوي او کله بیا د خپل د مخنی یا وروستني محیط څخه متأثره کیږي . او ځکه چه د نړۍ ژبې د ساختمان او آوازونو له امله یوله بله سره توپیرلري نو هغه عوامل چه د هغوی پر آوازونو باندې تأثیر کوي هم توپیرلري او یوله بله سره بېل وي . دغه آوازونه چه په حقیقت کې یو آواز وي مګر د ځینو عواملو په نسبت کله یو ډول او کله بل ډول تلفظ کیږي د ژبپوهنې علما (د ژبې د عناصرو د استعمال مشخصوالی = Complementary distribution) اصطلاح ورته راوړي . مثلاً په پورتنیو مثالونو کې په لومړي مثال کې نفسی (پ) او بې نفسه (پ) د استعمال مشخص ځایونه لري . یا په بل عبارت په هغه ځای کې چه نفسی (پ) راځي بې نفسه (پ) نسي راتلای ، او په هغه ځای کې چه بې نفسه (پ) راځي نفسي (پ) نسي راتلای یعنې په پښتو کې د کلمې په سر کې تر واول د مخه همیشه نفسي او د کلمې په پای کې همیشه بې نفسه (پ) راځي .

له پورتني بیان څخه یو بل مطلب هم لاس ته راځي او

---

(۱) : دا هم باید و ویل سي چه نوموړې نتیجې موږ یوازې د نوموړو مثالونو له مخې واخیستلې .

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه دادی چه آواز (فونیم) یو واحد شی ندی بلکه اکثره آوازونه د آوازونو مجموعه (sound unit) ده . یعنی څو ډوله آوازونه سره یوځای کیږي او بیا یو - آواز ځني جوړیږي چه ورته یوه آوازته په ژبپوهنه کي فونیم (phoneme) وایي . او د فونیم و هرغړي ته الوفون (allophone) وایي . مثلاً په لومړي مثال کي د پند (پ) یو ډول او د توپ (پ) بل ډول آوازدی . دادواړه آوازونه یوځای یو فونیم تشکیلوي خو په بېل ډول بیا هریوه ته الوفون وایي . نو په دې توګه ویلای سوچه په پښتو کي د (پ) فونیم دوه الوفونه لري . یو نفسی (پ) او بل بې نفسه (پ) . په یادلری چه نوموړې نتیجه موږ یوازي د نوموړو دوو مثالونو په اساس اخیستې ده او که زیات تحقیق وسي ممکن په پښتو کي د (پ) فونیم نور الوفونونه هم ولري .

مُورفیم morpheme

د مورفیم تعریف د ژبپوهنی د علماوو لخوا په بیلو بیلو ډولونو سره سوی دی . که د مورفیم د تعریف له جزئیاتو څخه سترګي پټی کړو نو دیوې ژبي په خبرو کي بیخي کوچني صوتي واحد چه معنی ولري مورفیم بلل کیږي . د مثال په توګه دا خبره وګورئ : زه راغلم چه د خلکو تنبکی اداکړم = (zərāglamčidəxalKuneKiadā - Kram) په پورتنۍ خبره کي هغه بیخي کوچنی صوتي واحدونه چه معنی لري په لاندي ډول سره بیلولای سو :

(c) ketabton.com: The Digital Library

1. zə	زه	من	5. či	چه	که	10. i	ي	لاحقهٔ رسمي
2. rā	را	طرف متکلم	6. də	د	اضافت	11. adā	ادا	ادا
3. gl	غل	حرکت کردن	7. xalK	خلک	مردم	12. Kṛ	کړ	فعل کردن
4. əm	م	واحد متکلم	8. u	و	لاحقهٔ حالت غیر صلي	13. əm	م	واحد متکلم
			9. nek	نیک	خوب			

د پورتني خبري مورفیمونه که په غور سره وګورو د موقعیت او ځینو نورو خصوصیتونو له امله سره یوشی ندي او یوله بله سره توپیر لري . مثلاً د ریم، او وم او نهم داسي مورفیمونه دي چه د ریښې حیثیت لري او که نور مورفیمونه پوري ونښلي هم دوی خپل اصلیت او مرکزیت له لاسه نه ورکوي . د غسي مورفیم ته ریښه وايي . هغه مورفیمونه چه په ریښه پوري نښلي پیوندونه (affixes) بلل کیږي. لکه په راغلم = rāglam کی (را = rā او م = əm) او په نیکي = neKi کی (ي = i). پیوندونه هم پرځو ډولو باندي وېشل کیږي . یو هغه پیوندونه دي چه د ریښو (roots) په سرکي راځي . لکه په راغلم کي د (را = rā) پیوند چه وداسي پیوندونو ته سابقه (prefix) وايي . او بل هغه پیوندونه دي چه په ریښه پسی ور وسته راځي لکه په راغلم = rāgləm کی (م = am) او په خلکو = xalKu کی (و = u) . وداسی پیوندونو ته لاحقه (suffix) وايي.

پیوند کله صرفي او کله اشتقاقي وي . که چیری کوم پیوند د کلام د اجزاوو له امله د کلمې په ماهیت کي بدلون راولي اشتقاقي

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیوند (derivational affix) ورته وایي . لکه په نېکي کي چه (نېک) صفت دی او (ي) یوه لاحقه ده چه له (نېک) سره یوځای سوې ده او له نوموړي صفت څخه یې اسم جوړ کړی دی . نو ځکه (ي) اشتقاقي پیوند بلل کیږي . که چیري کوم پیوند د کلمې وماهیت ته تغییر ورنکړي لکه په کښېنم، کښېنوا وکښېني) کي د (م ، و ، ي) پیوندونه چه د کلمې وماهیت (فعل) ته تغییر نه ورکوي بلکه یوازي دشخص له مخې د فعل معنی ته تغییر ورکوي . داسي پیوندونو ته صرفي پیوندونه (inflectional affixes) وایي . که صرفي پیوندونه له یوې کلمې څخه وایستل سي هر څه چه پاته سي و هغه ته تنه (stem) وایي . مثلاً د (دودونه او ماشومان) په کلموکي (ونه او آن) صرفي پیوندونه دي چه که دغه صرفي پیوندونه له نوموړو کلمو څخه و باسو ، په لومړۍ کلمه کي (دود) او په دوهمه کلمه کي (ماشوم) دتنو په حیث پاتيږي . مګر د (اړتیاوي) په کلمه کي (اړتیا) تنه بلله کیږي ځکه چه په نوموړې کلمه کي (اړ) ریښه ، (تیا) اشتقاقي پیوند او (و ، ي) صرفي پیوندونه دي ، هرکله چه صرفي پیوندونه (و ، ي) څنې وایستل سي ریښه او اشتقاقي پیوند (اړتیا) دتنې په حیث پاتيږي . د ریښې او تنې توپیر دادی چه که له یوې کلمې څخه ټول پیوندونه وایستل سي څه چه پاته سي هغه ریښه ده او که یوازي صرفي پیوندونه څنې وایستل سي څه چه پاته سي هغه تنه ده . نو ځکه ریښه (بېله ځینو استثنا آتو څخه) یو واحد مورفیم وي ، مګر تنه کله کله واحد مورفیم وي لکه (دود) یا (ماشوم) او کله بیا د مورفیمونو له ترکیب څخه جوړه سوې وي ، لکه (اړتیا) . بل داچه یو مورفیم کیدای سي چه هم ریښه او هم تنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وي لكه (دود) يا (ماشوم) د (دودونه اوماشومان) په كلموكي چه هم ريښه او هم تنه ورته ويل كيږي .

په ځينو ژبوكي يو بل دول پيوند هم پيښيږي چه و هغه ته منځينه (infix) والي . هرمورفيم چه په بل مورفيم ننوځي ورغه ننوتلي مورفيم ته منځينه والي . مثلاً د كويليت(Quileute) په ژبه كي هاكت (hok'at') وسپين سري ته والي او هاځكت (hoćk'at') يې جمع ده (سپين خلك) . په نوموړي كلمه كې ć يومورفيم دی چه د جمع معنی لري او منځينه بلله كيږي ، ځكه چه د هاكت (hok'at') په مورفيم ورننوتلی دی .

په انګريزی كي (S) چه دځينو واحدونومونو په پای كي راسي دجمع معنی وركوي ، خود محيط د تأثيرله امله يې تلفظ په يوه حال نه پاتيږي اود مختلف محيط په واسطه يې تلفظ اوړي . يعنی كه وروسته تر زغن (voiced) آواز واقع سي دی هم ورسره زغن سي اوكه وروسته تر بې زغه (voiceless) آواز راسي بې زغه اداكيږي ، اوكه وروسته تر داسي آوازونو واقع سي لكه (S) يا (Z) په (iz) سره تلفظ كيږي . لكه په دې لاندي مثالونو كي:

buk(book)+s>buks   rod(road)+s>rodz   roz(rose)+s>roziz   bas(bus)+s>basiz .

په نوموړو مثالونو كي څرګنديږي چه د محيط د تأثير له امله په انګريزی كي (S) چه د جمع معنی وركوي كله كله د (S) او كله كله

د (z) او ځینې وخت د (iz) په بڼه ځان ښکاره کوي. دغه رنګه په پښتو کې د (ستا = از تو) او (زما = از من) په کلمو کې (س) او (ز) دواړه یوه سابقه ده چه د ملکیت (از) معنی لري. نوموړې سابقه په (ستا) کې ځکه په (س) سره تلفظ کیږي چه تر یو بې ږغه آواز (ت) د مخه راغلې ده او په (زما) کې ځکه په (ز) سره اداکیږي چه تر بږغن آواز (م) د مخه راغلې ده.

نو د غسې مورفیم چه یوه معنی ولري او د محیط، موقعیت یا داسې نورو عواملو په وجه کله یو ډول او کله بل ډول تلفظ کیږي تول یو صوتي واحد تشکیلوي او یو مورفیم ورته ویل کیږي. د مورفیم وړو غړي ته الومورف (allomorph) وایي. مثلاً د پورتنیو مثالو نو له مخې ویلای سو چه د انګریزي د جمع نوموړی مورفیم درې الومورفونه لري: (s)، (z) او (iz).

او د پښتو هغه مورفیم چه د ملکیت معنی ورکوي د وه الومورفونه لري: (س) او (ز).

یو صوتي واحد که دوې یا زیاتې معناګانې ولري، نو د هغه د معناګانو د شمېر په مطابق هغو مره مورفیمونه ځني جوړیږي. لکه په پښتو کې (تور = tor) د (سیاه) په معنی یو مورفیم، د (تهمت) په معنی بل مورفیم او د (جال) په معنی یو بل مورفیم دی. دغه رنګه (ي = i) په (نېکي = neki) کې یو مورفیم او په (راځي = rādzi) کې بل مورفیم دی ځکه چه په لومړۍ کلمه کې (i) اسمي معنی لري مګر په دوهمه کلمه کې د غایب

(c) ketabton.com: The Digital Library

مفرد معنی ورکوي .
هغه مورفیم چه کله داسم اوکله د فعل معنی ورکوي
ځینی کسان یې یو مورفیم بولي او ځینی کسان یې دوه مورفیمه بولي. لکه
په انگریزی کی د (look) مورفیم . مگر داسی مورفیمونه چه دځج په بدلون
یې معنی بدلون مومي لکه په انگریزي کي (recórd=ثبتول) او récord
(تیکلی) هریو بیل بیل مورفیم بلل کیږي .
دا هم باید په یاد ولرو لکه څنگه چه یوالوفون د بل الوفون
پرځای نسبي راتلای دغه رنگه الومورفونه هم هریو ځانله داستعمال مشخص
او ټاکلی ځای لري او یو الومورف هیڅکله د بل الومورف پرځای باندی نسبي راتلای.

مورفوفونیمیکي بدلون او د هغه ډولونه

مورفیم کله کله د خپل محیط یا نورو عواملو د تأثیر له امله بدلون مومي او بیل
بیل شکلونه خوره کوي د مورفیم و دغو بیلو بیلو بدلونونو ته چه د محیط په وجه ور
پیښیږي او دغه رنگه دفونیمونو داسی نورو تغیرونو ته چه په مورفیم کي د مختلفو
عواملو په وجه واقع کیږي مورفوفونیمیکي بدلون وایي . مورفوفونیمیکي بدلون
(morphophonemic change) په ځینو ژبو کي ساده او په ځینو ژبو کي
ډیر مغلق وي . خو په عمومي ډول په دوه ډوله پیښیږي : یو دا چه مورفیم

(c) ketabton.com: The Digital Library

دکوم فونیم په وجه متأثره سي او تغییر وخوري .لکه په انگریزی کي چه (s) دجمع مورفیم دی که تر ږغن آواز وروسته راسي ږغن (z) ادا کیږي .لکه په rooms ، eggs ،او roads کي او که تر بې ږغه آواز وروسته واقع سي بې ږغه (s) تلفظ کیږي لکه په roots ، lips او books کي . په نوموړو مثالونو کي (s) تر m ، g او d وروسته په (z) اوتر P،t او K وروسته په (s) سره تلفظ کیږي او په دې توګه دخپل دمخنی فونیم په واسطه بدلون مومي . دغه رنګه په پښتو کي د (زما = zmā) او (ستا = stā) په کلمو کي (ز) او (س) د مالکیت مورفیم دی .که نوموړی مورفیم تر (م) دمخه راسي په (ز) او که تر (ت) دمخه راسي په (س) سره اداکیږي (دمورفیم بحث وګوری) . یعنی نوموړی مورفیم دخپل وروستني فونیم په واسطه متأثره کیږي او په همدغه سبب بدلون مومي . بل داچه یو مورفیم د بل مورفیم پواسطه تغییر وخوري . مثلاً په انگریزی کي دجمع دالومورفونو (in-~iz-~z-~s-) په سلسله کي in- یوالومورف دی چه یوازي له āks (ox) سره واقع کیږي ، یعنی هر ځای چه د āks مورفیم راسي نو دجمع د مورفیم هغه الومورف ورسره واقع کیږي چه د in- شکل لري او āksin (oxen) تلفظ کیږي .

که یو مورفیم دځینو عواملو په وجه بېل بېل شکلونه غوره کړي (بېل بېل الومورفونه ولري) له دغو مختلفو مغایرو شکلونو څخه یوازي یو شکل (یوالومورف) داساسي شکل (base form) په توګه انتخابیږي او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه اساسي شکل په اساس تول بدلونونه چه د مختلفو عواملو په وجه و نوموړي مورفیم ته ورپیښیږي او بېل بېل شکلونه غوره کوي په خلص او جامع ډول سره بیانیږي. د مثال په توګه د (ستا = stā) او (زما = zmā) په کلمو کي (س = s او ز = z) دوه الومورفونه دي چه دواړه یو ځای یو مورفیم - تشکیلوي. نو که په نوموړو دوو شکلونو کي (س = s) داساسي شکل په توګه انتخاب سي باید نوموړی مورفیم داسي معرفي کړو : (س = s) یو مورفیم دی چه د مالکیت معنی ورکوي او که تر (م = m) چه یو ږغن آواز دی دغه راسي په (ز = z) سره تلفظ کیږي. مګر که په نوموړو شکلونو کي (ز = z) د اساسي شکل په حیث انتخاب سي باید په دې توګه معرفي سي : (ز = z) یو مورفیم دی چه د مالکیت معنی لري او که تر (ت = t) چه یو بې ږغه آواز دی دغه راسي په (س = s) سره تلفظ کیږي.

داساسي شکل انتخاب د مورفیم په بېلو بېلو شکلونو کي اختیاري دی، خو حتی الامکان باید کوښښ وسي چه د مورفیم هغه شکل د اساسي شکل په توګه انتخاب سي چه د هغه په اساس د نوموړي مورفیم د نورو شکلونو بیان په ساده او اسانه ډول سره امکان پیدا کړي.

د مورفوفونیمیکي بدلون یو مشهور قسم اسیمیلیشن (assimilation) نومیږي او هغه دا دی چه کوم آواز د ګاونډي آواز د تأثیر له امله د نوموړي ګاونډي آواز سره یو شی سي یا ورته والی پیدا کړي. لکه په (سنبله) کي چه (ن) په (م) سره بدلون مومي یا لکه په (یک ګړ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي چه د (یک) ک په خبر وکي په (گ) سره اداکیږي . په لومړي مثال کي (ن) په (م) سره ځکه بدلون مومي چه د (ن) له ځنګه یو شونډیز آواز (ب) راغلی دی او د دغه آواز د تأثیر له امله (ن) هم په شونډیز آواز (م) سره اوښتی دی. په دوهم مثال کي (ک) یو بې ږغه انسدادي آواز دی چه د خپل ګاونډي آواز (گ) د تأثیر له امله ږغن سوی دی . په اسیمیلېشن کي که د مخکني آواز پر وروستني آواز باندي تأثیر وکړي او وروستنی آواز بدلون ومومي پراګریسیو (progressive) ورته وایي لکه په ترکي کي (git di > git ti = دی ولاړ) او که وروستنی آواز پر د مخکني آواز باندي تأثیر وکړي او د مخکني آواز ته تغییر ورکړي ریګریسیو (regressive) ورته وایي لکه په (ستا) او (زما) کي چه وروستنی آواز پر د مخکني آواز باندي تأثیر کوي. اسیمیلېشن دوه ډوله واقع کیږي : یو دا چه د داسي آواز په واسطه واقع سي چه د تغییر سوي آواز تر څنګ واقع وي او فاصله ونلري . ودې ډول اسیمیلېشن ته متصل (contiguous) (اسیمیلېشن) وایي ، لکه په (ستا) او (زما) کي . او بل دا چه اسیمیلېشن د داسي آواز په واسطه واقع سي چه د تغییر سوي آواز تر څنګ نوي راغلی او یو له بله سره فاصله ولري ، یعني په منځ کي یې یو یا څو آوازونه راغلي وي . و داسي اسیمیلېشن ته منفصل (noncontiguous) اسیمیلېشن وایي . لکه په دري کي (سرش) چه په (شرش) سره تلفظ کیږي. په دې مثال کي لومړی (س) د وروستني (ش) د تأثیر له امله په (ش) سره تبدیل سوی دی او د (س) او (ش) تر منځ نور فونیمونه راغلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مورفوفونیمیکي بدلون یو بل قسم ډیسیمیلېشن (dissimilation) نومېږي: کله کله په یو ترکیب (کلمه) کي یو آواز دوه ځایه (مکرر) واقع کېږي. که چېري نوموړی آواز له نوموړو دوو ځایونو څخه په یوه ځای کي په یو بل آواز سره بدلون ومومي و دغي عملیې ته ډیسیمیلېشن وایي. لکه د نمونځ او لمونځ په کلمو کي د (ن) بدلون په (ل) سره.

د مورفوفونیمیکي بدلون یو بل قسم قلب (metathesis) نومېږي او هغه دا دی چه د فونیمونو په ترتیب کي بدلون واقع سي لکه: څمکه، ځمکه - روځ، ورځ - لوبشت، ولېشت.

د فونیمونو زیاتوالی یا حذف بدل هم مورفوفونیمیکي بدلون بلل کېږي. مثلاً په انگریزي کي (s) د جمع مورفیم دی چه کله-کله د (z) په شکل څرګندېږي لکه په eggs ، roads او داسي نورو کلمو کي. مگر د disiz په کلمه کي چه مفرد یې diš دی. د (i) فونیم زیات راغلی دی. په پښتو کي ځیني خلک (دیرش) په (دېش) سره تلفظ کوي او کله کله (ځلوېښت) په (څلوېښ) سره اداکوي او په دې توګه له دیرش څخه (ر) او له ځلوېښت څخه (ت) حذفوي. دغه رنګه که په انگریزي کي نې ږغه کانسونینټ چه د دوو واولونو په منځ کي واقع سي د ږغلرونکي (ږغن) کېږي لکه betar چه په bedar سره تلفظ کوي. دغه رنګه ږغن کانسونینټ چه په پای کي راسي په ځینو ژبو کي کله کله نې ږغه کېږي لکه د جرمني

tag (ورځ) چه په tak سره تلفظ کیږي. نوموړي اودغه ډول نور بدلونونه چه په مورفیم کې پېښیږي ټول مورفوفونیمیکي بدلونونه بلل کیږي.

دیوې ژبې د مورفیمونو د معلومولو او بېلولو لارې

څرنګه چه د نړۍ ژبې د داخلي ساختمان او جوړښت له امله یوله بله توپیر لري، نو د هغوی مورفیمونه هم په یوه بڼه ځان نه څرګندوي. په ځینو ژبو کې یو ډول او په ځینو نورو ژبو کې بل ډول مورفیمونه موجود دي. یو ژبپوهاند دیوې ژبې د مورفیمونو د معلو- مولو په وخت کې باید له ډېر غور او احتیاط څخه کار واخلي څو چه د هغې ژبې د مورفیمونو شکلونه په صحیح ډول سره پیدا او معرفي کړي. دیوې ژبې د مورفیمونو د معلومولو او بېلولو په وخت کې باید دا لاندې ټکي په نظر کې ونیول سي:

مورفیم له سېلاب سره کومه رابطه نلري. یعنې کله کله یو مورفیم څو سېلابه وي او ځینې وخت یو سېلاب څو مورفیمه لري. مګر داسي هم ډېر پېښیږي چه یو مورفیم یو سېلاب وي. مثلاً (کندهار = Kandahár) یو مورفیم دی چه درې سېلابه لري. (څم = dzam) یو سېلاب دی چه دوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

مورفيمه (dz + am) لري. (لاس = lās) يو مورفيم دی او يو سيلاب لري.

د مورفيمونو او فونيمونو شمېر هم يو له بله څه رابطه نه سره لري. د مثال په توګه د (ړنا = ruṇā) په کلمه کښې (ړڼ = ruṇ) چه درې فونيمونه لري يو مورفيم دی او (آ = ā) چه يو فونيم دی يو مورفيم هم دی. نو يو مورفيم ممکن يوازې يو فونيم وي. يو فونيم کله کله د بېلو بېلو مورفيمونو په ډول ـ څرګند بدلای سي. خو کله کله هماغه فونيم يوازې د يوه فونيم په حيث نه د مورفيم په ډول په ژبه کي پېښېږي. مثلاً د (نېکي = neki) او (ځی dzi) په کلمو کې (i) يو فونيم دی چه په نوموړو دواړو کلمو کې د بېلو بېلو مورفيمونو په ډول راغلی دی. يعنې په لومړۍ کلمه کې يو ډول او په دوهمه کلمه کې بل ډول معنی لري. مګر د (ځير = dzir) په کلمه کې بيا هماغه فونيم معنی نلري او يوازې د يو فونيم په حيث راغلی دی نه د مورفيم په ډول.

کله کله محقق د ژبي د مورفيمونو د معلومولو په وخت کي له يو شمېر داسي مثالونو سره مخامخ کېږي چه په هغوی کي يو ډول صوتي واحد ونه او يو ډول معنا ګاني راغلي وي. نو محقق بايد ښه غور او کامې تحقيق څخه دا نتيجه واخلي چه نوموړي صوتي واحد ونه د يو ډول معنی د موجود والي له امله او د هغوی د يو شی والي په وجه يو مورفيم و بولي. لکه چه و والي په دې ټولو کلمو کي (کوړ = Kor، کوټه = Koṭá، کږدی = Kazdáy، کلا = Kalá، کالی = Kálay) د هستوګنی د ځای معنی پرته ده، او په دې ټولو کلمو کي يو صوتي واحد (ک = K) راغلی دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوځکه (ک = K) یو مورفیم دی چه د هستوګني دځای معنی ورکوي. دغه سبب دی چه محقق هیڅ وخت له نیمګړي دپېتاڅخه مثبته نتیجه نه اخلي له نوموړو کلمو سره که داسي کلمي لکه (خونه = xúna، جونګړه = jongára، ښار = ṣ̌ār ...) یوځای کړو وخرګند ه به سي چه (ک = K) دهستوګني دځای معنی نه ورکوي او مورفیم نسي بلل کېدای.

که یو مطلب په دوو بېلو ژبو کي اداسي. ممکن د مورفیمونو شمېرېي توپیر ولري. د مثال په توګه په پښتو وایي: زه کور ته ځم = za Kor ta dzam او په انګریزي وایي: āy go̱ hom = I go home: نوموړی مطلب په پښتو کي په پنځه مورفیمه (za + Kor + ta + dz + am) او په انګریزي کي په درېمورفیمه (āy + go̱ + hom) سره اداسوی دی. نوکه موږ وغواړو چه دانګریزي ژبي دنوموړي خبري مورفیمونه دپښتو د ترجمې له مخي معلوم کړو باید په دې فکر کي وسو چه څکه چه په پښتوکي نوموړې خبره پنځه مورفیمه لري نو په انګریزي کي هم باید پنځه مورفیمه ولري. بلکه زموږ تحقیق باید دحقایقو پر اساس بنا وي او څکه چه دانګریزي دژبي مورفیمونه معلوم و نو دانګریزي ژبي خپل ساختمان باید په نظر کي ونیسو نه داچه دپښتو ژبي دساختمان په اساس دانګریزي ژبي ساختمان فرض کړو.

دیوې ژبي په مورفیمي تجزیه کي موږ باید نه یاس وباسو چه دهغې ژبي ساختمان په هغه دېتا کي چه موږ یې په لاس کي لرو په داسي کوچنیو توتوسره تجزیه کړو چه نوموړې هره توته یوازي یو مورفیم وي. او دا

تجزیې موږ د شکلونو د پرتله کولو او مقایسه کولو په ترڅ کې کولای شو. که دا کار موږ په بریالیتوب سره سرته ورسوو نو ټول هغه مورفیمونه به چه په ډېټا کې موجود دي لاس ته راسي. د مثال په توګه په لاندې ډول د پشه یي ژبې د هغې لهجې د یوې لنډې ډېټا مورفیمي تجزیه کوو چه د "نور د درې" په "پنجوقلعه کې خلک خبرې پرې کوي:

1. éloamā́gošíŋše	دا زموږ کور دی.	4. élodā́r	دا غر.
2. éloamā́bāgše	دا زموږ باغ دی.	5. búbakā́rgošíŋ	ډېر ښه کور.
3. amā́gošíŋ	زموږ کور.	6. pašayíbúbakā́rjábše	(پشه یي ډېره ښه ژبه ده)
7. élobakā́rbāgše	دا ښه باغ دی		

که د لومړۍ او دوهمې خبرې معناوې سره پرتله کړو د دواړو خبرو معناوې نور سره یو شی دي او یوازې په (کور) او (باغ) کې توپیر سره لري. د نورو خبرو په پشه یي شکلونو کې کوم توپیر چه راغلی دی هغه یوازې د gošíŋ او bāg په توتو کې دی. نو کوم معنی لرونکي او ګرامري توټې چه موږ د نورو دوو خبرو د مقایسې له مخې سره بېلولای شو یو د gošíŋ او بله د bāg توټه ده چه لومړۍ توټه د (کور) او دوهمه توټه د (باغ) معنی ورکوي. په دریمه خبره کې یوه د gošíŋ توټه راغلې ده چه د مخه یې موږ معنی لاس ته راوستلې ده چه و (کور) ته وایي او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

نومورې خبرې په معنی کې هم دغه مطلب موجود دی. د نومورې خبرې پاته برخه amá ده چه د دغې خبرې د معنی له مخې څرګندیږي چه د (نوموړی) معنی ورکوي. که لومړی او څلورمه خبره سره پرتله کړو ـ څرګنده به سي چه د نومورو خبرو په معنی کې یوازې یو مطلب مکرر راغلی دی چه هغه د (دا) مطلب دی او د نومورو دوو خبرو په پښه یي شکلونو کې هم یوازې یوه توته مکرره راغلې ده چه هغه د élo توته ده. نو د نومورو دوو خبرو له پرتلې څخه دا څرګندیږي چه élo او (دا) سره یو شی دي او هر کله چه په څلورمه خبره کې موږ ته دا څرګنده سوه چه د élo توته د (دا) معنی لري نو دا هم باید ومنل سي چه په نومورې خبره کې د پښه یي خبرې پاته توته (dar) د نومورې خبرې د پاته سوې معنی (غر) سره یو شی ده. اوس بیرته ولومړۍ خبرې ته راځو. په لومړۍ خبره کې د نورو ټولو شکلونو معناوې لاس ته راغلي دي او یوازې د پښه یي په خوا کې (še) او د پښتو ترجمې په خوا کې (دی) پاته دی چه طبعاً دا دواړه سره یو شی دي. یعنی (še) د (دی) معنی ورکوي.

په پنځمه خبره کې gošiŋ موږ ته معلوم سو چه د (کور) معنی ورکوي. په دې ډول پاته توته (búbakár) د (دیر- ـبنه) په معنی پاتیږي. که دغه توته په اوومه خبره کې وپلټو، څرګنده به سي چه نومورې توته یو واحد موفیم نه دی. ځکه چه د هغې یوه برخه (bakár) د (بنه) په معنی راغلې ده او بله برخه یې (bú) یو بل

مورفیم دی چه په څرګند ډول د (ډېر) معنی ورکوي. په شپږمه

خبره کې نور تول مورفیمونه موږ ته معلوم دي او کوم شی چه پاته دی هغه

د پشه‌یي په خواکي د jǝ́b تو ته او د پښتو ترجمې په خواکي د (ژبه) مفهوم

دی چه دا دواړه هم طبعاً باید یوشی و بلل سي. یعنی jǝ́b د ژبې معنی لري

په پوره توګه موږ وکولای سوای چه تولې معنی

لرونکي توتې چې په نوموړې ډېټاکي راغلي دي د هغوی له معنا ګانو سره لاس

ته راولو. د دغې لنډې ډېټاله څخه د شکلونو د پرتله کولو او مقایسه کولو

په ترڅ کې موږ دا هم څرګنده کړه چه نوموړي توتې واحد مورفیمونه دي.

د نوموړو مورفیمونو لست په لاندې ډول سره ترتیبولای سو:

élo	دا	dār	غر
amā́	زموږ	bú	ډېر
gošíŋ	کور	bakā́r	ښه
še	دئ	jǝ́b	ژبه
bāg	باغ	pašayí	پشه‌یي

د یوې ژبې د مورفیمونو د معلومولو له پاره کافي مواد اوکره کتنه ضروري

ده. ځکه چه په لږ و موادو کې ځینې وخت محقق د مورفیم حقیقي بڼه نسي

پېژندلای. نو د پاره د دې چه ډېر کوچني معنی لرونکي صوتي واحد ونه

پخپل حقیقي شکل او بڼه سره پیدا کړای سي محقق باید هغوی په ډول ډول او بیلو بیلو خبرو کي ترغوږ لاندي و نیسي او د هغوی د صحیحي اندازې په باره کي خپل ځان ډاډه کړي . دادی اوس د عبري ژبي دلاندني دبیتاد مورفیمي تجزیې په ترڅ کي پردې مطلب باندي رڼا اچوو :

1.	šamartíhū	ما دی وساته	5.	šamarnúhā	موږ دا وساتله
2.	šamartíhā	ما دا وساتله	6.	šamarnúkā	موږ تاسي وساتلاست
3.	šamartíkā	ما تاسي وساتلاست	7.	qətaltíhū	ما دی و واژه
4.	šamarnúhū	موږ دی وساته	8.	qətalnúhū	موږ دی و واژه

په لومړۍ او دوهمه خبره کي د معنی توپیر یوازې په (دی) او (دا) کي راغلی دی. یعني دنوموړو دواړو خبرو معنی یوشی ده یوازې د ومره فرق لري چه په لومړۍ خبره کي غایب مذکر او په دوهمه خبره کي غایب مؤنث یادسوی دی. عبري خبري هم دواړه نوکټ مټ یوشی دي یوازې دلومړۍ خبرې په پای کي ū او ددوهم مثال په پای کي ā راغلی دی نو په سرسري نظر که سړی وکوري ممکن دا نتیجه واخلي چه (ū) یو مورفیم دی چه د (دی) یعنی غایب مذکر او (ā) یو بل مورفیم دی چه د (دا) یعنی غایب مؤنث معنی ورکوي. خوکه دریمه خبره هم ورسره یوځای کړو څرګندیږي چه (šamartt) په درو واړو خبرو کي مشترک

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلي دی او کوم شی چه په دې وسره خبروکي توپیر لري هغه د ـ
hū ، hā ، او Kā توري دي . ځکه چه د نومورو دروخبرونو په معنی
یو شی ده او یوازي په دروضمیرونوکي توپیر سره لري . نو اوس باید دا
نتیجه څني واخلو چه نوموړي دری توري دری موږ فیمونه دي چه د ـ
نوموړو دری وضمیرونوله پاره راغلي دي یعني hū د (دی) ، hā د (دا) او
Kā د (تاسي) معنی ورکوي .

که څلرمه ، پنځم او شپږمه خبره هم ور سره یو ځای
کړو او له نوموړو شپږ و برخو څخه هغه موږ فیمونه چه د مخه موږ معلوم
کړل (hū ، hā ، او Kā) وباسو په پاتو برخوکي šamar په توله
خبروکي مشترک راغلی دی یوازي په کوم ځای کي چه د مفرد متکلم ضمیر
(زه) راغلی دی هلته (tī) او په کوم ځای کي چه د جمع متکلم ضمیر
(موږ) راغلی دی هلته (nū) ور سره یو ځای سوی دی . نو ځکه دا نتیجه اخلو
چه (tī) یو موږ فیم دی چه د مفرد متکلم (زه) معنی لري او (nū) یو
موږ فیم دی چه د جمع متکلم (موږ) معنی ور کوي .

که اوومه او اتمه خبره هم له نوموړو خبرو سره یو
ځای کړو ، کومه توته چه نا آشنا په نظر راځي هغه د (qatal) توته ده .
د نوموړو دوو خبرو په معنی کي چه کوم شی موږ ته نوی په لاس راغلی
دی هغه د (وواژه) مطلب دی . ځکه چه د دغه نوي مطلب له پاره یوه نوي
توته (qatal) په لاس کی ډرو نو دا نتیجه اخیستلای سو چه (qatal) یوه

ټوټه ده چه د (وواژه) معنٰی ورکوي .

که ټولي خبري له سره تر پايه وګورو ، بيله (وساته) څخه نوړ د ټولو معناوو له پاره مورفيمونه يا معنٰی لرونکي ټوټي پيدا کړي دي ، او د ژبو په هغه موادو کي چه مونږ تر څېړني لاندي نيولي دي يوه ټوټه (šamar) پاته ده . ځکه چه په يوه خواکي د (وساته) مطلب او په بله خوا کي د (šamar) ټوټه لرو نو څرګنديږي چه (šamar) يوه معنٰی لرونکې ټوټه ده چه د (وساته) معنٰی ورکوي . بل داچه که لومړۍ او څلرمه خبره له اوومي او اتمي خبري سره مقايسه کړو څرګنده به سي چه په نومړو خبروکي په کوم ځای کي چه (وساته) راغلی دی هلته د (šamar) او په کوم ځای کي چه (وواژه) راغلی دی هلته د (qatal) ټوټه راغلې ده چه دا هم پر دې باندي دلالت کوي چه د (šamar) ټوټه د (وساته) په معنٰی سره پېښيږي . د نومړو خبرو د مورفيمو نولست په لاندي ډول سره ترتيبولای سو :

šamar — وساته	hā — ځا
tī — زه	Kā — تاسي(1)
hū — دی	nū — مونږ
qatal — وواژه	

(1) : تاسي د احترام له پاره راغلی دی . اصلاً Kā د مفرد مخاطب له پاره راځي .

دیوې ژبې د مورفیمونو د معلومولو په وخت کې باید د مورفیمونو الومورفونه هم په نظر کې ونیسو، او که کوم مورفیم بېل بېل الومورفونه ولري هغوی هم باید معلوم کړو او د هغوی د استعمال مشخص ځایونه وښیو. دا دی اوس به د مثال په توګه په لاندې ډول د (زپوتیک zapotec) د ژبې دیوې لنډې ډېټا مورفیمي تجزیه وکړو او وبه ګورو که ځینو مورفیمونو الومورفونه درلودل هغه به هم معلوم کړو او د هغوی د استعمال مشخص ځایونه به وښیو. د زپوتیک ژبه په مکسیکو کې ویله کیږي.

1. rekabizaʔ	زه جواب ورکوم (استمراري حال)	8. duwazaʔ	زه ژوند کوم
2. rudibicizaʔ	» زه وچوم	9. ruʔnazaʔ	زه غوړ خوم (استمراري حال)
3. rugalazaʔ	» زه اورلګوم	10. Ki	پریولل
4. rikiazaʔ	» زه کېنم	11. raʔazaʔ	زه ځم (استمراري حال)
5. ekabi	جواب ورکول	12. udibici	وچول
6. riduwazaʔ	زه ژوند کوم (استمراري حال)	13. duwa	ژوند کول
7. rikuwazaʔ	» زه ساتم	14. ritazaʔ	زه اخلم (استمراري حال)
15. rikizaʔ	زه مینځم (استمراري حال)		

نوموړې ډېټا که سرتر پایه پورې په یوه نظر سره وګورو، درې د ولسه مورفیمونه پکښې راغلي دي: تنه، واحد متکلم، ضمیر او استمراري حال.

په (1، 2، 3، 4، 6، 7، 9، 11، 14 او 15) مادوکي د مورفيمونو نومورې ډېرې سره ډولونه راغلي دي. په (5، 10، 12 او 13) مادوکي يوازې تنې او په اتمه ماده کي تنه او د واحد متکلم ضمير راغلی دی. که (6، 7 او 13) مادې سره پرتله کړو څرګنده به شي چه (duwa) تنه، (zaʔ) واحد متکلم ضمير او (ri) استمراري حال ښيي. دغه رنګه په ټولو هغو موادوکي چه (زه) راغلی دی ـ هلته (zaʔ) هم راغلی دی. له دې څخه څرګندېږي چه (zaʔ) د (زه) په معنی دی. که دوهمه او دوولسمه ماده سره پرتله کړو څرګنده به سی چه (udibici) تنه ده چه د (وچولو) معنی لري، (zaʔ) د (زه) معنی ورکوي او کوم صوتي واحد چه د استمراري حال معنی لري هغه د (ر) صوتي واحد دی. څکه چه (ri) او (ر) دواړه د استمراري حال معنی ورکوي نو څرګنده ده چه نومورې دواړه صوتي واحدونه د يوه مورفيم الومورفونه دي. د دې دپاره چه په ښه توګه څرګنده سي چه نومورې صوتي واحدونه الومورفونه دي نو ښايي چه د هغوی مشخص استعمال هم پيدا کړو. په نومورو موادوکي که په غور سره وکورو څرګنده به سي چه (ri) تل ترکانسونينټ او (ر) تل تر واول د مخه راځي او يو د بل پرځای بانديې هيڅکله نه واقع کيږي. نو څکه موږ دا دواړه صوتي واحدونه د يوه مورفيم الومورفونه بولو. هغه مورفيمونه چه په نومورې ډېټاکي راغلي دي په لاندې ډول سره ښوولای سو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

1.	r ~ ri [1]	استمراري حال	7.	duwa	ژوندكول
2.	za'	زه	8.	Kuwa	ساتل
3.	eKabi	جواب وركول	9.	u'na	غوښتل
4.	udibici	وچول	10.	Ki	پريوتل
5.	ugala	اورلګول	11.	a'a	تلل
6.	Kia	كښېنول	12.	'a	اخيستل

كله كله د مورفيمونو د الومورفونو د استعمال مشخص ځايونه د هغه محيط له مخې چې نوموړي الومورفونه پكښې واقع سوي وي نه څرګندېږي . په داسې حال كې بنايي چې ټول هغه ځايونه و بنوولسي چې نوموړي مغاير شكلونه پكښې واقع كېږي . د مثال په توګه د مكسيكو ديوې بلې ژبې چې هيواوې (Huave) نومېږي ددې لاندې ديتا مورفيمي تجزيه كوو :

1. andiomáac	مو ږ هيله كوو	2. ačiatíac	موږ ځيږو
3. imboláac	موږ بايرېږو	4. ahiráac	موږ لرو
5. ačičíac	موږ ځبېښو	6. ahačiác	موږ وركوو

(۱) دغه ډول علامه (~) ديوه مورفيم د الومورفونو د ښوولو په غرض د نوموړي مورفيم د الومورفونو ترمنځ راځي (دد غه مبحث پاى وګورئ).

7. andoKáoc	موږ کبان نیسو	8. ianáac	موږ ځني راځو
9. acohóoc	موږ لوبه کوو	10. uwíac	موږ پوه اخلو
11. aKoočíac	موږ پریکوو	12. auwáac	موږ وځو
13. andoK	کبان نیول	14. anǰialáac	موږ میده کوو (په میچن یا د ژرنده)
15. ašomáac	موږ پیدا کوو		

نوټ : پرته له دیارلسمي مادې څخه چه یو موږفیم دی ، په نورو ټولو خبرو کي دوه دوه موږفیمونه راغلي دي .

که په نوموړې د پښتا کي په غور سره وګورو په هره ماده کي یو متکلم ضمیر او یو فعل راغلی دی . که د یمه او د وولسمه ماده سره مقایسه کړو ، څرګنده به سي چه په دواړو کي یو مشترک صوتي واحد (áac) راغلی دی او د نوموړو ماده و په ترجمه کي موږ یو مشترک مطلب (موږ) لرو . نو ځکه د دغي د پښتا له مخي نوموړی مشترک صوتي واحد (áac) د (موږ) معنی ورکوي . او که په نورو هغو ځایو کي چه نوموړی صوتي واحد راغلی دی وګورو هم دغه نتیجه و اثبات ته رسیږي . یعني هر ځای چه (áac) راغلی دی په پښتو ترجمه کي (موږ) راغلی دی . په شپږمه او لسمه ماده کي یو بل صوتي واحد (íac) مشترک واقع سوی دی چه د دغو ماده و په ترجمه کي یو مشترک مطلب (موږ) راغلی دی . نوموړی صوتي واحد هم د (موږ) په معنی سره بېلولای سو . دغه رنګه که اوومه او دیارلسمه ماده سره

پرتله کړو څرګنده به سي چه (óoc) هم د (موږ) معنی ورکوي. نو په نوموړې ژبه کي د دې صوتي واحدونه د لاحقې په توګه د (موږ) له پاره راغلي دي چه د دې سره د یوه مورفیم الومورفونه بلل کیږي. د مخه موږ ته ویل سوي وه چه پرته له دیارلسمي مادې څخه په هره ماده کي د وه مورفیمونه راغلي دي. ځکه چه په نوموړې هره ماده کي د جمع متکلم د مورفیم الومورف راغلی دی نو د هري مادې پاته برخه له هغه فعل سره مساوي ده چه و موږ ته د هغې مادې په ترجمه کي راکړه سوی دی. د نوموړي ژبې مورفیمونه په لاندي ډول سره بېلولای سو :

1. -áac ~ -íac ~ -óoc	موږ	2. andiom	هیله کول
3. imbol	بېرېدل	4. ahir	درلوول
5. ačič	ځبېښل	6. ahač	ورکول
7. andok	کبان نیول	8. ian	راتګ
9. acoh	لوبه کول	10. uw	پوهول
11. akooč	پرېکول	12. auw	وتل
13. anǰial	میده کول	14. ašom	پیلکول
15. ačiat	څیرل		

د جمع متکلم د مورفیم د الومورفونو د استعمال مشخص ځایونه د نوموړي ژبې له مخي نه معلومیږي. نو ځکه د دې د پاره چه د هغوی د استعمال

مشخص ځالونه وښوول سي یوازنی لاره داده چه دهر الوموږف سره دټولو هغو شکلونو لست واخیستل سي چه له هغه الوموږف سره واقع کیږي. دالستونه په لاندي ډول سره ترتیبولای سو :

_áac :		_íac :		_óoc :	
andiom_	هیله‌کول	ačiat_	خیرل	andoK_	کلاّبنول
imbol_	بېرول	ačič_	څبېښل	acoh_	لوبدکول
ahir_	ډلوول	ahač_	ورکول		
ian_	راتګ	uw_	پوروول		
auw_	وتل	akooč_	پرېکول		
anǰial_	میده‌کول				
ašom_	پیداکول				

خو په داسي مواقعو کي دپاره ددې چه زموږ په کار کي اسانتیا پېښه سي ، ډېره ښه لاره داده چه لومړی له iác_ او óoc_ سره دهغو شکلونو لست ترتیب کړو چه له نوموړو دوو الوموږفونو سره واقع کیږي او وروسته وواېو چه نور ټول شکلونه له áac_ سره واقع کیږي. دلته مطلب صرف دادی چه په دغه ډول لستونو کي سړی ودې ته نه مجبوږ کیږي چه ټول شکلونه ولیکي او په دې لحاظ یوه اقتصادي لاره ده.

ددې د پاره چه د مورفيمونو رابطه يوله بله سره وښوول شي نو په پورتني مورفيمي تجزيه کې د ځينو مورفيمونو سره د رابطې وړه ليکه (–) راغلې ده. هغه شکل چه همېشه د کوم ترکيب په سر کې راځي، نو موړې وړه ليکه تر هغه شکل وروسته ايښوول کيږي. هغه شکل چه همېشه د کوم ترکيب په پای کې واقع کيږي نو موړې ليکه تر هغه شکل د مخه راځي. که وغواړو چه د کوم مورفيم بېل بېل الومورفونه وښيو نو بايد د نوموړو الومورفونو ترمنځ يوه کږه وږه ليکه کښېږدو.

لهجوي اطلس

هر کله چه دوه کسه په يوه ژبه خبرې سره کوي که سړی په ډېر غور ورته غوږ ونيسي، د دوی په خبرو کې توپير موجود وي. او هماغه يوه موضوع يو سړی په يو ډول او بل سړی په بل ډول کلمو کې اداکوي. ممکن يو سړی په خپلو خبرو کې داسې کلمې استعمال کړي چه د هغه بل سړي د کلمو په پانګه کې نوي، يا يې زده وي خو د هغوی د استعمالولو سره عادت ونلري. د غه ډول ديوې کورنۍ لهجه د بلې کورنۍ ته څه ناڅه توپير لري. په يوه ټولنه کې بېل بېل اجتماعي ګروپونه لکه خواران

او بډايان ، مړيان او خپلواک وګړي ، تعليم يافته او بې تعليمه خلک په خپل منځ کې د لهجې اختلاف لري . ترڅو چه ځينې وخت داسې پېښېږي چه د يوه اجتماعي ګروپ غړي د بل اجتماعي ګروپ غړي په خبره که څه هم د واړه د يوې ژبې ويونکي وي خو د لهجې د توپير په وجه ښه نه پوهېږي . د نرو او ښځو لهجه هم توپير سره لري . د زلميانو او زړو په وينا وو کې هم ځينې وخت توپير ليدل کېږي . مثلاً د افريقا په ډېرو ښارو کې زلميان له اکثرو هغو مذهبي اصطلاح ګانو سره چه د دوی پلرونه او ميندې په پوهېږي آشنايي نلري . دا توپير په هغو ځايونو کې ډېر ليدل کېږي چه زوړ کلچر په چټکتيا سره د بدلون په حالت کې وي . هغه خلک چه هر وخت په نږدې تماس کې وي يا په يوه کلي يا يوه ښار کې ژوند کوي او په همغه يوه اجتماعي يا اقتصادي ډله پورې اړه لري ژبه تقريباً په يوه ډول سره استعمالوي . مګر هغه کسان چه په ندرت سره يا لږ ښځي موقع نوې مينځلې چه يوله بله سره په تماس کې سې او خبرې اترې سره وکړي ، په خبرو کې يې زيات توپير ليدل کېږي . د مثال په توګه د برتانيې علمي انګريزي ژبه په لندن او مانچسټر کې ډېر ورته والی سره لري . خو د نورو ښارونو په شاوخوا کې محلي لهجې يوله بله ډېر توپير سره لري . د جغرافيايي موقعيت په اساس ممکن د يوې ژبې ويونکي په خپلو خبرو او وينا وو کې ځرګند اختلافونه او توپيرونه ولري . دا توپيرونه په عمومي ډول په آوازونو ، شکلونو ، د شکلونو په ترتيب ، کلمو او معنی ګانو کې ليدل کېږي د مثال په توګه د کندهار د لهجې د (ښ) او (ښ) آوازونه د ننګرهار او په

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځینونورو لهجو کي په (گ) او (خ) سره اداکیږي. په کندهار کي و(چوپان) ته (شپون) او (موټروان) ته (موټروان) وایي؛ مگر په ځینونورو لهجو کي نوموړي کلمې په (شپین) او (مبټریان) سره تلفظ کیږي.

یوه ورځ له کندهار څخه کابل ته په موټر کي تلم. موټروان او کلینر د واړه ډیکتیا وو. پرلاري د موټر په ماشین کي څه خرابي پېښه سوه. کلینر ورکښته سو پر ماشین یې کار شروع کړ. موټروان په سیټ کي ناست ؤ او و کلینر ته یې ور ږغ کړل: "چکیش کیږده چکي روخله" که موټروان د کندهار په پښتو خبري کولای نو به یې ورته ویلي وای: "چکُش کښېږده چاکو را واخله".

په ځینو لهجو کي وایي (سړی دئ = saray day) او په ځینو لهجو کي وایي (سړی دی = saray day) مگر په ځینو لهجو کي وایي (سړی ده = saray da). په کندهار کي (گوگرد) ته (اورلگیت یا اولگیت) وایي، او (گرگ) ته (شرمښ) وایي. او (ډنگر) د لاغر په معنی استعمالوي مگر په ځینو نورو لهجو کي (گوگرد) ته (کوګړ) او (گرگ) ته (لیوه) وایي او (ډنگر) د (غوالي) په معنی استعمالوي.

که موږ وغواړو چه دیوې ژبي بېلي بېلي لهجې او د هغوی توپیرونه په صحیح ډول سره وښو ولای سو، نو دهري لهجې په باره کي د ژبپوهني له اصولو سره سم یولړ تحقیقات کوو؛ او هغه مواد چه د هغوی په واسطه موږ د نوموړي ژبي بېلې بېلې لهجې او د هغوی توپیرونه

وښو ولاړی سو د ژبپوهنې د علمي اساساتو له مخې راغونډ وو. دغه مواد چه راټول سول او د خپرولو له پاره آماده سول موږ کولای سو چه په بېلو طریقو سره هغه نشر کړو: یوه طریقه داده چه دیوه کاغذ پر مخ باندې د هر جواب ورکوونکي (informant) خبرې په بېلو بېلو عمودي ستونونو کې په داسي ډول سره راولو چه د ټولو جواب ورکوونکو هغه جوابونه چه دیوې موضوع په باره کې یې ورکړي دي څنګ پر څنګ پر یوه افقي لیکه باندې واقع سي، څو په دې توګه موږ وکولای سو چه نوموړي جوابونه یو له بله سره پرتله کړو. بله طریقه داده چه نوموړي جوابونه د نقشو په توګه په داسي ډول سره وښیو چه په هغه کې د هر جواب ورکوونکي جواب د هغه د جواب ورکوونکي د هستوګني په ځای کې واقع سي. دغه دوهمه طریقه یوه غوره طریقه ده. ځکه چه د دغسي نقشو یوه مجموعه موږ ته موقع راکوي چه دیوې ژبې د بېلو بېلو عناصرو د استعمال مشخص ځایونه په نوموړو نقشو کې د مقایسه کولو په ترڅ کې پیدا او مقایسه یې کړو او په یوه نظر سره په اسانه توګه له نوموړو نقشو څخه خپل مطلب لاس ته راولو. د دغسي نقشو مجموعه چه په هغو کې دیوې ژبې د بېلو بېلو لهجو د غسي او داسي نور توپیرونه ښوول سوي وي د ژبپوهني په اصطلاح لهجوي اطلس (dialect atlas) بلل کیږي.

کوم سړی چه د ژبې تحقیق کوي و هغه ته محقق (Field worker) وايي. جیلیرون (Gillieron) چه د سویس

(c) ketabton.com: The Digital Library

يو ډېر نامتو ژبپوهاند دی وايي چه محقق بايد يو سړی وي. يعني ديوې ژبې ټولې لهجې بنايي چه ديوه سړي په واسطه ثبتې شي. مګر جود (Jud) او جې برګ (Jaberg) چه دواړه دده شاګردان وو دايټاليې او سويس د ژبپوهنې او نژادپوهنې (Ethnology) داطلس په ترتيبولو کې يې له دريو تنو څخه کار اخيستی دی.

محقق بايي چه دلهجې په محل کې کار وکړي او دجواب ورکوونکي جوابونه په خپله بايد وليکي. ډېرتا (هغه مواد چه دژبې دلهجو دتحقيق له پاره راغونډېږي) بايي چه دخبرو دعادي سرعت له مخې ثبت شي چه طبيعي وي نه د ورو او غيرطبيعي خبرو په موقع کې. دخبرو په ثبتولو کې به ډېر تلوار نکوي. يعني هرکله چه محقق پاڼه شي چه آوازونه يې په صحيح ډول سره اورېدلي دي نو وروسته دې د هغوی په ثبتولو کې اقدام وکړي. محقق بايد له جواب ورکوونکي څخه داغوښتنه ونکړي چه يو توری ترديږي يا ځلور واره زيات تکرار کړي. بلکه اکثره محققين ولو مړي تلفظ ته اهميت ورکوي او که کوم اشتباه ورته پېښه شي هغه په نورو مشابهو خبرو کې رفع کوي. محقق بايد داکوښښ ونکړي چه دژبې ټول مواد هر و مرو تر عمومي قواعدو لاندې راولي. ځکه چه په يوه ژبه کې بې قاعده او غيرمنظم شيان دژبې يوه مهمه برخه تشکيلوي او د باقاعده شيانو په څېر اهميت لري. نو ددې لامله هرڅه بايد کټ مټ په هغه ډول سره ثبت شي چه په ژبه کې موجود وي او هيڅ شي له ثبتولو څخه بايد سترګې پټې نه شي. خحونه او فشارونه په

(c) ketabton.com: The Digital Library

اکثرو ژبو کې د کلمو او جملو و معنی ته تغییر ورکوي. لکه د (غوټه، پرته، کښېنستم) په کلمو کې که پر لومړي سېلابونو باندې زور واقع سي یوه معنی ورکوي، او که د پای پر سېلابونو باندې زور راسي بله معنی ورکوي. دغه رنګه د (زه په پوهنځي کې له ده سره ګرام وایم) په جمله کې پر ځلو او برخو باندې موږ فشار راوستلای سو. پر هره برخه چه فشار راولو د جملې معنی څه توپیر پیدا کوي. یعنی که پر (زه) باندې فشار راولو دا معنی ورکوي چه بېله ما څخه بل څوک له ده سره په پوهنځي کې ګرام نه وایي یا ممکن دا معنی ورکړي چه بېله ما څخه دې بل څوک له ده سره په پوهنځي کې ګرام نه وایي. که پر (پوهنځي) باندې فشار راولو دا معنی ورکوي چه زه له ده سره په پوهنځي کې ګرام وایم او بل ځای یې نه ورسره وایم. که پر (ده) باندې فشار راولو دا معنی ورکوي چه له بل چا سره زه په پوهنځي کې ګرام نه وایم بلکه یوازې له ده سره یې وایم. او که پر (ګرام) باندې فشار راسي بیا دا مطلب ځني اخیستل کېږي چه بېله ګرام څخه کوم بل مضمون له ده سره په پوهنځي کې نه وایم. نو ځکه د تحقیق په وخت کې محقق ښایي چه د ژبې خچونه او فشارونه هم ثبت کړي څو په دې برخه کې هم د لویې ژبې د لهجو توپیر او ورته والی څرګند سي.

په هغه سیمه کې چه محقق د ژبې د لهجو تحقیق کوي لومړی باید د نوموړې سیمې یوه جغرافیایي سروې وکړي څو په دې توګه څه عمومي او ابتدایي معلومات د هغو بېلو بېلو سیمو په باره کې لاس ته راولي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چه په هغوی کي د ښځي د استعمال تو پیرونه موجود وي . وروسته تر هغه محقق باید دوه کاره وکړي : یو دا چه د هغو جغرافیائي سیمو یو لست ترتیب کړي چه په هغوی کي د ژبي هغه عناصر چه یو له بله تو پیر سره لري وروسته په غور سره وکتل سي . بل دا چه د هغو عناصرو لست ترتیب کړي چه په نومورو سیمو کي باید د هغوی تحقیق وسي . دغه دوهم لست چه دیولړ پوښتنو څخه مرکب دی دیوه پوښتنلیک (questionnaire) شکل غوره کوي . هغه پوښتني چه دیوه پوښتنلیک په توګه ترتیبیږي بنائي چه یو له بله سره رابطه ولري . یعني کله جواب ورکوونکي څخه لومړی دا پوښتنه وکړو چه تاسي وېلاړ ته څه وایاست ، دوهم پوښتنه مو باید دا وي چه تاسي موږ ته څه وایاست او وروسته پسی دخوړ ورور . وړاره او داسي نوري پوښتني وکړو او هر ګړی وموضوع ته بنائي چه تغییر ورنکړو .

نومو ري لستونه چه ترتیب سول بیا نو محقق په نومورو سیمو کي سفر کوي او په هره هغه سیمه کي چه دده د مخه د تحقیق کولو پاره ټاکلي ده توقف کوي . په هغه ځای کي مناسب جواب ورکوونکي (informants) پیدا کوي او د هر جواب ورکوونکي څخه یو پوښتنلیک تهیه کوي . په عمومي ډول په یوه سیمه کي دوه جواب ورکوونکي انتخابیږي او نومو ري خلک بنائي چه داسي کسان وي چه له کوچنیوالي څخه په هغه ځای کي لوی سوي وي او هغه مواد چه محقق یې په دغه سیمه کي راغونډ وي د نومو ري ټولي سیمي د خلکو د ژبي نماینده ګي وکړي . محقق باید د نومورو موادو د راغونډ ولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښتنه وليکي . د جواب ورکوونکي په انتخابولو کي د محقق ډېر غور لازم دی.
کوم څوک چه پوښتنه ځني کيږي د هغه نوم ، د هستوګني ځای ، د هستوګني
د ځای بدلون ، په نورو ژبوکي د ده معلومات ، سن او داسي نور معلومات چه
د ژبي په بدلون کي برخه لري باید ولیکل سي . د جواب ورکوونکي عمر باید تر
شپارسو کالو زيات وي . ځکه چه بېله جزوي استثنا آتو څخه هغه څوک چه
عمر یي ترشپاړسو کالو لږ وي په ژبه کي پوره تجربه او معلومات نلري . په
عمومي ډول نر ته د جواب ورکوونکي په حیث ترښځي ترجیح ورکوله کیږي .
ځکه چه نر نسبت و ښځي ته په ټولنه کي په عمومي ډول له خلکو سره ډېر تماس
لري . د جواب ورکوونکي فکري ذکاوت د ژبي په تحقیق کي ډېر اهمیت لري ،
او هر څومره چه په ژبه کي ډېر معلومات ولري هغومره ښه نتیجه ولاس ته
راځي . د جواب ورکوونکي خوله او غاښونه باید نواقص ونلري . ځکه چه که
يي غاښونه وتلي وي یا يې مثلاً ژبه کوم عیب ولري ، ممکن د ژبي آوازونه
په صحیح ډول سره ادا نکړای سي . که یو محقق وغواړي چه صحیح مواد
او سم ډېټا لاس ته راولي نو ښايي چه د جواب ورکوونکي ټوله اوضاع او خواص
مطالعه کړي او د هغه په خوی او بوی ځان پوه کړي . ځکه صحیح او د
داډ ور جوابونه هغه وخت محقق له جواب ورکوونکي څخه اخیستلای سي
چه دوی یوله بله سره سره وپېژني او یو د بل په خوی او بوی سره بلد سي .
محقق باید په دې عقیده وي چه جواب ورکوونکی همېشه صحیح جوابونه
ورکوي . نو ځکه دی باید له جواب ورکوونکي سره مباحثه ونکړي . که څه هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله کله جواب ورکوونکی ممکن غلط جواب ورکړي خو محقق باید دلیلونه ورسره ونه وايي. ځکه تجربې ثابته کړې ده چه له جواب ورکوونکی سره دلیلونه ویل ګټه نلري او محقق کولای سي چه داسي مشکلات د خپلي ډېرو په نورو محتویاتو کي حل کړي. محقق باید د جواب ورکوونکي په مرسته او ښوونه خپل تلفظ صحیح کړي. کوم آواز یا کومه کلمه یا خبره چه محقق د هغه په تلفظ کي اشتباه ولري په جواب ورکوونکي پسی دي څو واره تکرار کړي څو صحیح تلفظ یې زده کړي او جواب ورکوونکی هم د هغه د صحت تصدیق وکړي. له جواب ورکوونکي څخه ښايي چه د ژبي په باره کي علمي پوښتني ونسي مثلاً دا باید ځني ونه پوښتل سي چه ولی د (ما احمد ولید) پر ځای (زه احمد ولید) یا د (زه احمد وینم) پر ځای (ما احمد وینم) نسو ویلای. د داسي پوښتنو جوابونه باید وروسته تر هغه چه مواد راغونډ سول او ډېرو ترتیب سوه له ډېرو څخه واخیستل سي. د تحقیق په وخت کي دي د جواب ورکوونکي لیاقت او ذکاوت وستایل سي. له جواب ورکوونکي سره ډېر صمیمانه او دوستانه وضعیت کول د محقق د بریالیتوب سبب ګرځي. په یوه وخت کي باید ډېر کار ونسي. په عمومي ډول محقق باید په یوه وخت کي تر (۴۵) دقیقي زیات کار ونکړي. یعنی وروسته تر هرو (۴۵) دقیقو باید تفریح وسي. که محقق په ورځ کي درې واره له جواب ورکوونکي سره پنځه څلویښت دقیقي کار وکړي او نور وخت د نوموړو موادو په مطالعه او د ځینو ریښو او پیوندونو (affixes) په یادولو سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

تېر کړي ممکن يوه سمه او دپام وړ ډېتا راغونډه او ترتيب کړي. خو د محقق له پاره لازمه ده چه د تحقيق په وخت کي د ژبي ځيني اساسي مواد لکه د کلمو ريښې، ځيني لاحقې، سابقې او دهغې ژبي داسي نور عناصر زده کړي.

هر کله چه ټول مواد په نوموړي ترتيب سره راغونډ سول نو وروسته نقشې ترتيبېږي چه په هغه کي د هغو عناصر و استعمال په بېلو بېلو سيمو کي وښوول سي چه د مخه په پوښتنليک کي ترتيب سوي دي.

توماس او ايلن د امريکا د ژبپوهني نامتو پوهان دي چه د لهجوي اطلس د موادو د راغونډولو په برخه کي يې نسبتاً نوي طريقې استعمال کړي دي. چارلس ک. توماس (Charles K. Thomas) د ژبي هغه عناصر چه دی يې د لهجود معرفي کولو له پاره ضروري بولي په جواب ورکوونکي باندي يې لولي او د ټېپ ريکارډر په ذريعه يې ټېپوي. په دې طريقه کي د ده ګټه دا ده چه دی وليوه داسي چا ته اړتيا نلري چه په فونيتيکس کي ډېري پوهي خاوندوي او نه دی ودې ته ضرورت پيدا کوي چه مجادله وکړي چه څه ډول سيمبولونه او علامې د څه ډول آواز ونو له پاره بايد استعمال سي. که چيري د ټېپ تخنه کار وانه خيستل سي نو د ژبي مواد د تحقيق په وخت کي په ډېر دقيق ډول سره ثبتول غواړي او داکار هغه څوک کولای سي چه په فونيتيکس کي کافي معلومات او لوړه مهارت ولري، څو د ژبي د لهجو ټول آوازونه د هغو فونيتيکي علامو او سيمبولونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره سم ولیکي چه ورته تاکل سوي دي . دغه رنګه توماس په نوموړي طریقه سره د ډېرو خلکو دخبرو نمونې په لږ وخت کي ثبتولای سي . بر سېره پر دې د ټېپولو په واسطه د ډېرداسي فونولوجیکي خواص څرګندېږي چه حتی یوه ډېره دقیقه فونوټیکي الفبا او سیمبولونه یې هم نسي څرګند ولای . د دې طریقې یوه بله ګټه دا ده چه دعروضي خواصو (suprasegmental ch-aracteristics) یا په بل عبارت د ژبي په معنی کي د خجونوا و فشارونو د اهمیت په باره کي هم صحیح معلومات لاس ته راتلای سي .

هیرلډ ب . ایلن (Harold B. Allen) له یوې بلي طریقې څخه کار اخلي او هغه دا ده چه لوموړی د جواب ورکوونکي څخه خواهش کوي چه داسي شیان لکه د هفتې ، د ورځو یاد میاشتو نومونه وښیي او ورو وسته بیا ځیني جملې ورکوي چه خالي ځایونه ولري او هغه ډک کړي . لکه په دې جمله کي : (د دوی ... ډېری شیدې کوي) چه جواب ورکوونکی په نوموړي خالي ځای کي هغه کلمه راوړي چه د (غوا) له پاره یې استعمالوي . خو دا هم ممکنه ده چه جواب ورکوونکی د (غوا) د کلمې پر ځای د (ګامېښي) کلمه راوړي . نو د دې د پاره چه د جواب ورکوونکي څخه هغه کلمه لاس ته راولي چه د (غوا) له پاره یې استعمالوي داسي جملې چه د نوموړي جملې سره ورته والی ولري څو ځله تکراروي څو چه جواب ورکوونکي و دې ته مجبور سي چه په خالي ځای کي د (غوا) کلمه استعمال کړي . مثلاً داسي جملې لکه (د دوی ... لنګه سوه او ګیلګی یې راوړ) یا لکه (غوېي دیوي او ... د

(c) ketabton.com: The Digital Library

شيد وله پاره روزل کيږي) او داسي نور ... ټول پوښتنليک په همدې ترتيب جواب ورکوونکی لولي او د جملو خالي ځايونه ډکوي او په همدغه وخت کې د جواب ورکوونکي جوابونه ثبتيږي . د ژبي عروضي خواص د ځينو نورو هغو مخصوصو موادو څخه لاس ته راولي چه له جواب ورکوونکي څخه يې ثبت کړي وي

د لهجوي اطلس اصطلاحات

په لهجوي اطلس کي د ژبپوهني علما ځيني اصطلاحات راوړي چه د لته يې بايد په لنډ ډول سره ياد ونه وسي . په دې جمله کي آيسوګلاس (isogloss) يوه ډېره مهمه اصطلاح ده چه ډېره استعماليږي . د لهجوي اطلس په ترتيبولو کي ډېر مهم کار دا دی چه د ژبي د مختلفو عناصرو د استعمال توپير چه په بېلو بېلو سيمو کي موجود وي ـ وښو ول سي او د هغوی وېشونه او سرحدونه و ټاکل سي . هغه سرحدي ليکه چه د ژبي د يوه عنصر د استعمال توپير په مختلفو سيمو کي وښيي آيسوګلاس بلل کيږي . ځيني آيسوګلاسونه نسبت و ځينو نورو آيسوګلاسونو ته ډېر مهم بلل کيږي . مثلاً کوم آيسوګلاس چه دوې لويي سيمې سره بېلوي نسبت و هغو آيسوګلاسونو ته ډېر مهم بلل کيږي چه ترکليو او وړو وړو سيمو

(c) ketabton.com: The Digital Library

په غیر منظم ډول سره تیرېږي . دغه ډول کوم عنصر چه په یوه محدوده سیمه کې استعمالیږي او دغه سیمه د یوه آیسوګلاس په واسطه احاطه شوې وي وهغې سیمې ته مرکزي سیمه (focal area) وايي . دغه ډول ځینې هغه عناصر چه د استعمال تو پیر لري ممکن په پراګنده ډول سره تیت شوي وي نو ځکه آیسوګلاسونه هم د دغسې عناصر و د استعمال د ځایونو د ښو ولو په غرض یو په بل سره نو تللي او ګډ و ډ سره واقع شوي وي . داسې سیمې چه دغسې آیسوګلاسونه پکښې راغلي وي ګرېډیډ ایریا (graded areas) یې بولي . کله کله یو زیات شمېر - آیسوګلاسونه په یوه ځای کې سره واقع شوي وي او تقریباً پر یوه خوا بانذې تللي وي . هغه سیمه چه د آیسوګلاسونو د دغسې بنډلونو په واسطه سره بېله شوې وي لهجوي سیمه (dialect area) یې بولي او دغسې آیسوګلاسونه چه د بېلو سیمو په منځ کې یې یو پلن سرحد تشکیل کړی وي نسبت و یوه آیسوګلاس یا هغو آیسو - ګلاسونو ته چه شمېر یې لږ وي دغه بې د بر تغییر ونه او بدلونونه ښیي او ممکن کله کله د دغسې سیمې پر لهجه باندې یو بېل نوم کېښښول سي .

لومړی پوښتنه چه د لهجوي جغرافیې پوهان باید و هغه ته جواب ورکړي داده چه آیا دغه آیسوګلاسونه یا آیسوګلاس همېشه ځای پر ځای ولاړ وي او که په حرکت کې وي ، او که حرکت کوي نو پر کومه خوا باندې روان وي؟ یو آیسوګلاس یا د آیسوګلاسونو یو بنډل چه د کوم داسې سد له شنګه سره تېر شوي وي چه د خلکو په منځ کې یې رابطه او تګ راتګ قطع کړی وي په عمومي ډول د توقف په حالت کې وي . دغه بې د کوم عنصر یا عناصر و استعمال له مرکز څخه له

(c) ketabton.com: The Digital Library

سري څخه ترسري پوري اوله کلي څخه ترکلي پوري خپريږي او تر هغه وخته پورې په حرکت کې وي څو چه د کوم مانع سره مخامخ سي او ودريږي. دا مانع ممکن طبيعي وي لکه کوم غر يا کوم لوی سيند يا ممکن سياسي وي. که چيري دا دول مانع وجود ونلري نو سري بايد اغلباً داسي نتيجه واخلي چه د ژبې نوموړي عنصر يا عناصر تل په حرکت کې وي او وهري خوا ته چه لار ولري هلته نفوذ کوي.

د ژبني اطلس په نقشو کې نديوازي ليکي استعمالولای سو بلکه موږ کولای سو چه مربع ګاني، مثلثونه، دايرې او داسي نوري نخښي استعمال کړو. د مثال په توګه په پښتو کي د (ښ = ṣ) آواز په ځينو ځايو کي په (ښ = ṣ) په ځينو سيمو کي په (خ = x) او په ځينو منطقو کي په (خ = x̄) سره تلفظ کيږي. که موږ وغواړو چه د (ښ = ṣ) نوموړي درې ډوله سيمي په يوه نقشه کې وښيو، کولای سو چه په هغو ځايو کي چه (ښ = ṣ) وايي د مربع، او په هغو سيمو کي چه (خ = x) وايي د مثلث، او په هغو مناطقو کي چه (خ = x̄) وايي د داير و علامې کښيږدو او په دې توګه د نوموړي آواز بېل بېل تلفظ په مختلفو سيمو کي د نقشې پر مخ وښيو.

کله کله د ژبې کوم عنصر يا عناصر په هماغه يوه ځای کي په بېل بېل ډول سره استعماليږي چه وداسي ځايو ته انتقالي سيمه (transition area) وايي. لکه د کندهار په علاقه کي چه (کښی) او (کې)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د وارہ والي مگر په ننګرهارا و ځینونورو سیمو کې (کښې) نه استعمالیږي. کله کله د ژبې ځینې عناصر نیوازي په هغو سیمو کې پیدا کیږي چه ګوښه واقع سوي وي او خلک یې له نورو سیمو سره ډېر تګ او راتګ نلري د دغسې سیمو له پاره د ماجنل (marginal) یعنې کِناري یا ګوښه اصطلاح راوړله کیږي.

یادونه

ژبه اولیک باید سره بېل سي. ژبه د هغو آوازونو مجموعه ده چه تر یو خاص نظم او سیستم لاندې د انسان د صوتي غړو په واسطه اداکیږي. مګر لیک د سیمبولونو داسي یو سیستم دی چه د دغو آوازونو د ښکلو او تر سیمبولوله پاره په کاریږي. د عصري ژبپوهني له مخې و دغو رسم سوو سیمبولونو ته ژبه نسو ویلای. نو که موږ وغواړو چه دیوې ژبې تحقیق وکړو بنایي چه خبرې تر غوږ او کتنې لاندې ونیسو نه لیک؛ خصوصاً په پښتو او دې ژبو کې چه د ټولو واولي آوازونو له پاره لیکلي سیمبولونه نسته او د لیک له مخې د نوموړو ژبو د خبرو ټول آوازونه نسي تمثیلولای.

د ژبو د ساختمان او جوړښت او د هغو د بېلو بېلو لهجو

د توپیر ونو څېړل او معلومول څانله اصول او میتود لري چه دا کار باید له دغو اصولو او میتودو سره سم وسي نه په غیر علمي او اټکلي توګه.

دنړۍ ژبي د ساختمان او جوړښت له مخې یوله بله سره توپیر لري. نو ځکه دیوې ژبي ساختمان او جوړښت باید د کومي بلي ژبي د ساختمان او جوړښت پر اساس تر تحقیق او څېړني لاندي ونه نیول سی، بلکه هره ژبه بنایي چه د خپل ساختمان په چوکاټ کي وڅېړله سي.

ددې د پاره چه یوه نوې ژبه په لږ وخت، په اسانه توګه او په نسبتاً بشپړ ډول زده سي نو د شاګرد د مورنۍ او د هغې ژبي جوړښت او ساختمان چه شاګرد یې نوې زده کوي هرومرو باید سره پرتله سي څو په دې توګه د دو مورو ژبو توپیرونه څرګند سي. وروسته شاګرد باید د هغو توپیرونو په زده کړه کي ډېر زیار و باسي چه دده ژبه یې له هغې ژبي سره لري چه دی یې زده کول غواړي.

—— پای ——

لیک، نصیر حلیمي سپینتوږ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې رسالې په ليکلو کې ما دا لاندې کتابونه کتلي دي :

1. Allen Harold B. 1958, Applied English Linguistics, New York.
2. Bloomfield, Leonard 1933, Language, New York.
3. Gleason Henry A. Jr., 1955, An introduction to descriptive linguistics, New York.
4. Hall, Robert A., Jr. 1960, Linguistics and your language, N.Y.
5. Herbert Penzl 1961, A Reader of Pashto. The Univ. of Michigan.
6. Hockett Charles E. 1959, A course in modern linguistics N.Y.
7. Kenneth L. Pike 1947, Phonemics, The Univ. of Michigan.
8. Nida, Eugene 1949, Morphology. The Univ. of Michigan.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تورك كتابلر نشرياتى
دوغرى مطبعه

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library